

2 bölümden oluşan maddenin 1. bölümüdür. Maddenin TDV İslâm Ansiklopedisi'ndeki güncel adresi: islamansiklopedisi.org.tr/suleyman-i#1

SÜLEYMAN I

سليمان

(ö. 974/1566)

Osmanlı padişahı (1520-1566).

Müellif: **FERİDUN EMECEN**

6 Safer 900 (6 Kasım 1494) tarihinde Trabzon'da dünyaya geldi (Lokman, Hünernâme, II, vr. 19^{a-b}; doğum tarihi başka kaynaklarda farklı olarak verilir; XVI. yüzyıla ait kaynaklarda genellikle 900 yılı başları ifadesi geçer; Mecdî ise Şâban 901 [Nisan-Mayıs 1496] tarihini belirtir: [Şekâik Tercümesi, I, 439]). Babası Yavuz Sultan Selim, annesi Hafsa Sultan'dır. Annesinin Kırım hanının kızı olduğuna veya Dulkadiroğulları ailesine mensup bulunduğuna dair bilgi doğru değildir. Hünernâme'ye göre adını Kur'an'dan açılan sayfada geçen Hz. Süleyman'dan almıştır. Ayrıca babası Selim'in, bu adı kendi isminin küçültmesi (tasgîr) olan "Süleym-ân"dan hareketle verdiği hakkında bir rivayet daha vardır. Bugün isminden çok Kanûnî unvanıyla tanınırsa da bu sıfat XVIII. yüzyılda ilk defa Dimitrie Cantemir'in Osmanlı tarihinde geçmiş, XIX. yüzyılda Osmanlı tarihçileri tarafından benimsenerek yaygınlık kazanmıştır. Çağdaşı Batılı yazarlar onu "Muhteşem" (Magnificent, Magnifique) veya "Büyük Türk" (Grand turc) lakaplarıyla anmışlardır. Ayrıca Batı kaynaklarında Fetret döneminde Osmanlı tahtına oturan Süleyman Çelebi dolayısıyla II. Süleyman şeklinde de nitelendirilmiştir.

Çocukluk yılları babasının sancak beyi olarak görev yaptığı Trabzon'da geçti. İlk eğitimini Trabzon sarayında kendisine tahsis edilen hocalardan aldı. Adı bilinen ilk hocası Hayreddin Efendi'dir. Evliya Çelebi'ye göre Trabzon'da iken süt kardeşi Kadı Ömer Efendi'nin oğlu Yahyâ ile (Beşiktaşlı Yahyâ Efendi) birlikte bir Rum'dan kuyumculuk öğrendi. On yaşına geldiğinde sancağa çıkması gerekirken muhtemelen II. Bayezid'in, oğulları tarafından sürekli şekilde baskı altında tutulması sebebiyle tayini gecikti. Hünernâme'de onun on beş yaşında iken Karahisarışarkî (Şebinkarahisar) sancağına (915/1509), daha sonra Bolu sancağına tayin edildiği belirtilirse de bu bilgi tam olarak doğru değildir. Çünkü Amasya'da bulunan Şehzade Ahmed buna şiddetle karşı çıktığından tayinler gerçekleşmedi. Bunun üzerine Şehzade Selim babasına gönderdiği bir mektupta oğlu Süleyman'a sancak istedi, gelen cevapta Sultanönü veya Giresun-Kürtün-Şiran bölgesinin verilebileceği bildirildi. Ancak Selim, oğluna bu yerlerin lâyük görülmesi karşısındaki kırgınlığını dile getirerek Trabzon'a yakın olan Karahisarışarkî veya Kefe sancağının tahsisini talep etti (TSMA, nr. E. 5970). Birkaç defa fikir değiştiren II. Bayezid neticede Süleyman'a Kefe sancağını verdi (Rebûlâhir 915 / Temmuz-Ağustos 1509).

Şehzade Süleyman annesi, hocası ve lalası yanında olduğu halde gemiyle Trabzon'dan Kefe'ye gitti. Burada kaldığı süre zarfında babasının taht için mücadelelerine şahit oldu; onun tahtı elde edebilmek için giriştiği askerî hazırlıklara destek verdi. Babasının 1512'de tahta çıkışı kendisine gelecekteki iktidarın yolunu da açmış bulunuyordu. Nitekim Yavuz Sultan Selim'in cülûsundan az sonra İstanbul'a çağrıldı. Bir süre babasının amcalarıyla olan mücadelesini muhafazasıyla görevlendirildiği başşehirden takip etti ve onların bertaraf edilmesinin ardından yegâne taht vârisi sıfatıyla sancak beyi olarak Manisa'ya gönderildi (Safer 919 / Nisan 1513). Manisa'ya gidişinin ilk aylarına ait bir belgede yanında annesi, kız kardeşi, hocası Hayreddin, lalası Kasım ile 458 hizmetlinin bulunduğu tesbit edilmektedir. Bu listede ilk oğlu Mustafa'nın annesi Mâhidevran ile daha sonra vezîriâzam yapacağı yakın arkadaşı İbrâhim'in adlarına da rastlanmaktadır (TSMA, nr. E. 8030, 10052). Tahta çıkacağı 926 (1520) tarihine kadar yaklaşık yedi yıl Manisa'da kalan Şehzade Süleyman, bu süre zarfında babasının seferleri dolayısıyla tahta vekâlet ve muhafaza göreviyle Edirne'de bulundu. Bu arada Manisa'daki sancak

beyliği sırasında idaresi altındaki bölgeyi tanımaya çalıştı, yazın yaylalara çıktı, çok meraklı olduğu avcılık dolayısıyla Batı Anadolu'nun önemli bir kesimini içine alan yetki alanını dolaştı. Lalası (önce Kasım, 1516'da Sinan Paşa) ve hocası vasıtasıyla taht için kendisini hazırladı. Çok bağlı olduğu eşi Hürrem Sultan'ı da Manisa'daki son yıllarında tanımış olmalıdır (bazı müellifler Hürrem'in cülûs sırasında Süleyman'a hediye edilmiş olabileceğini belirtir).

Manisa'daki günleri, babasının 8-9 Şevval 926'da (21-22 Eylül 1520) vefat ettiği haberini Vezîriâzam Pîrî Mehmed Paşa'nın gönderdiği haberciden almasıyla sona erdi. Yanındaki adamlarıyla birlikte kara yoluyla İstanbul'a hareket ederek 17 Şevval 926'da (30 Eylül 1520) Üsküdar'a ulaştı ve saraya gidip tahta oturdu. Ertesi gün babasının naaşını karşılamak için Edirnekapı'ya kadar gitti. Cenaze töreni Fâtih Camii'nde yapıldı. Ardından atalarının türbelerini ziyaret eden yeni padişah cülûs bahşişi dağıttı, Manisa'daki haremının ve şehzadelerin (Mustafa, Mahmud ve Murad) getirilmesini emretti. İlk icraat olarak Vezîriâzam Pîrî Mehmed Paşa'yı yerinde bıraktı, eski lalası Kasım'a vezirlik pâyesini verdi; böylece divandaki vezir sayısı, Pîrî Mehmed Paşa, Mustafa Paşa, Ferhad Paşa ile birlikte dörde yükselmiş oldu.

Dönemin kaynakları onun cülûstan sonraki faaliyetlerinin adaleti yaymaya ve tebaasını korumaya yönelik hizmetlerde bulunmaktan ibaret olduğunu belirterek bazı örnekler zikreder. Buna göre babası tarafından vaktiyle Tebriz ve Kahire'den sürülmüş olan 600-800 kadar sanatkar ve ümerânın memleketlerine dönüşüne izin verdi. İran ile yapılan ipek ticareti üzerindeki yasağı kaldırdı, bundan dolayı mallarına el konulan tüccarların zararlarını karşıladı. Halka eziyet eden idareci ve askerleri cezalandırdı, genel bir teftiş yaptırdı. Ayrıca bir süre sonra babası tarafından Kahire'den İstanbul'a getirilen son Abbâsî halifesi Mütevekkil-Alellah'ın Mısır'a dönmesine müsaade etti. Böylece bir bakıma halifeyi önemsizleştirerek yeni bir hilâfet anlayışının kendi şahsında ortaya çıkışının ilk adımını attı. Nitekim ileride bütün müslümanların tek sultanı ve halifesi olduğu fikri yaygınlaşacaktır. Bu hareketler, halk ve idareciler nezdinde yeni padişahın nasıl bir tavır sergileyeceğinin bir göstergesi olarak değerlendirildi. Fakat saltanata geçişinin ikinci ayı daha dolmadan babası zamanında Şam beylerbeyliğine getirilen eski Memlûk emîri Canbirdi Gazâlî'nin isyanıyla karşılaştı. Safevîler'in devreye girme ihtimali onda büyük endişeye yol açıtıysa da isyan kısa sürede bastırıldı (Ocak 1521). Bu durum, saltanatını perçinleyecek ve aynı zamanda gazâ geleneğini canlandıracak büyük bir sefere çıkma ihtiyacını gündeme getirdi.

Kanûnî Sultan Süleyman, Batı'ya karşı geleneksel gazâ siyasetini canlandırırken iki ana hedefi ön plana aldı. Bunlardan ilki Orta Avrupa'nın kilidi durumunda bulunan Belgrad, diğeri Akdeniz hâkimiyeti bakımından son derece önemli olan Rodos idi. Bunları ise Macaristan'a yönelik iki harekât izleyecek (1526 ve 1529), sonuncu sefer Viyana önlerine kadar uzanacaktı. 1520-1530 yıllarına denk düşen bu hızlı askerî siyaset devletin kaynaklarının tesbitini gündeme getirdi. Geniş çaplı tahrir çalışmaları başlatılarak vergiye esas olan varlıklar kayıt altına alındı. Ancak cephedeki başarılar tahrirler dolayısıyla geniş bir gayri memnun zümrenin oluşmasını önleyemedi. Safevîler'in siyasî-dinî propagandalarının da etkisiyle Anadolu'da sıkı denetimden hoşlanmayan konar göçer zümrelerle, beyleri Osmanlılar tarafından ortadan kaldırılan Karamanoğulları ve Dulkadirli beyliklerinin hâkim olduğu eski coğrafyada bulunan çeşitli grupların katıldığı isyanlar patlak verdi. Kanûnî Sultan Süleyman'ın saltanatının ilk on yılı, onun batıda ve doğudaki siyaseti kadar iç politikasının oluşumunda ve devletin dinî ideolojisinin yerleşmesinde hayati bir rol oynadı.

İlk sefer-i hümâyunu olan Belgrad harekâtı sadece askerî bakımdan değil devletin vizyonu açısından da sembolik bir önem taşır. Burası, vaktiyle büyük atası Fâtih Sultan Mehmed'in başarısızlığa uğradığı ana hedefi konumundaydı. Kanûnî Sultan Süleyman, Belgrad'ı alarak batıya karşı yeni bir açılım sağlamak amacındaydı. Bu sırada Avrupa'da 1519'da imparator seçilen Habsburg hânedanından V. Karl ile ona rakip olan Fransa Kralı I. François 1521 Martında görünüşte Milano dukalığı meselesi dolayısıyla, fakat gerçekte daha derinde yatan hânedanlar arası ziddiyet ve Fransa'nın kendini çepeçevre kuşatılmış hissetmesinin tesiriyle savaşa girişmişti. Belgrad'a hâkim durumdaki Macarlar ise kendi meseleleriyle uğraşüyor, 1516'da dokuz yaşında tahta geçen II. Lajos henüz otoritesini hissettirecek bir durumda bulunmuyordu. Bu uygun ortamdan yararlanan Kanûnî Sultan Süleyman sefer sırasında son derece kararlılık ve disiplinle hareket etti. Edirne'ye geldiğinde halk tarafından coşkuyla karşılandı, Böğürdelen Kalesi'nin fethini (1 Şâban 927 / 7 Temmuz 1521), "Evvel fethettiğim

kal'adır, mâmur olmak gerek" diyerek sevinçle karşılayıp buranın yeniden ihyasını emretti. Sefer esnasında yolların temizlenmesi, köprü yapımı, askerinin geçişi gibi hususlara bizzat nezaret etti. Bir ara Belgrad üzerine yürümekte tereddüt ettiyse de sefer durumunu Yahyâpaşaoğlu Bâlî Bey ile görüşerek kararlılığını gösterdi. Padişah Belgrad kuşatması sırasındaki çarpışmaları takip etti, kalenin fethinin ertesi günü şehre girerek her yanını dolaştı (26 Ramazan / 30 Ağustos). On sekiz gün kadar burada kaldıktan sonra İstanbul'a döndü. Bu ilk başarılı seferi dolayısıyla her tarafa fetihnâmeler yollandı, büyük şenlikler yapıldı. Fakat bu sırada oğulları Murad ile Mahmud'un vefat haberlerini alması bu ilk fütuhatıyla duyduğu sevinci gölgede bırakacaktı.

Kanûnî Sultan Süleyman bu ilk siyasî faaliyetlerinde Fâtih Sultan Mehmed'in izlerini takip etti ve buna göre bir strateji oluşturdu. Belgrad'ın ele geçirilmesinin ardından ilk hedefinin yine vaktiyle büyük dedesinin başarısızlığa uğradığı Rodos olması bu bakımdan dikkat çekicidir. Bunun üçüncü ayağı ise İtalya'ya yönelik niyetlerinin başlangıcı olarak tasarlanan Korfu seferidir. Fakat Roma'yı, dolayısıyla Hıristiyanlığın kalbini ele geçirme hülyası sonuçsuz kalacak, bir anlamda İtalya'ya (Otranto) asker çıkartmayı başaran, ancak ölümü dolayısıyla harekâtı yarım kalan Fâtih Sultan Mehmed'den daha başarısız olacaktı. Rodos'un öncelik kazanması aynı zamanda Akdeniz hâkimiyeti bakımından önemliydi. Ada, çok işlek bir yol olan Kahire-İstanbul deniz yolu hattı üzerindeki hıristiyan ileri karakolu niteliğini taşıyordu. Böyle bir harekât ancak kuvvetli bir donanma ile gerçekleştirilebilirdi. Yavuz Sultan Selim'in yaptırdığı tersane ve son dönemlerinde hazırlattığı büyük donanma bu iş için ek bir hazırlık gerektirmeyecek derecede kolaylık sağlayacaktı. 9 Receb 928'de (4 Haziran 1522) Osmanlı gemileri sefer için denize açılırken Kanûnî Sultan Süleyman da 23 Receb'de (18 Haziran) kara yoluyla ordusunun başında Üsküdar'dan hareket etti. İznik, Kütahya, Denizli, Çine, Muğla yolundan Marmaris'e ulaştı (2 Ramazan / 26 Temmuz). Yoldayken Dulkadiroğulları'ndan Şehsuvaroğlu Ali Bey ile üç oğlunun üçüncü vezir Ferhad Paşa tarafından katledildiği haberi ulaşmıştı. Padişah 4 Ramazan'da (28 Temmuz) adaya geçti. Kuşatma esnasında hem çarpışmalara nezaret etti hem de sık sık etrafı dolaştı. Özellikle Santurluoğlu Bahçesi, Cem Sultan Bahçesi, Eski Rodos gibi yerleri gezdi. Yapılan divanlarda Vezîriâzam Pîrî Mehmed Paşa ile devamlı müşaverede bulundu. Yolsuzlukları gerekçesiyle Anadolu vilâyetindeki yirmi beş kadının görevine son verildi. Bu arada Hürrem Sultan'dan olan oğlu Mehmed'in doğumu haberiyle sevindi. Rodos şövalyelerinin teslim olmasıyla kanlı çarpışmalar sona erince (1 Safer 929 / 20 Aralık 1522) toplanan divanda Rodos şövalyelerinin başı olan Philippe Villiers de l'Isle-Adam'ı kabul edip onunla görüştüktan sonra adayı terketmelerine izin verdi. Görüşme esnasında padişahın yaşlı şövalyeyi teselli ettiği, hatta İslâm'a davet ederek kendisine uygun bir görev vereceğini söylediği ve haline acıdığı rivayet edilir. Bu sırada Cem Sultan'ın Rodos'ta yaşayan oğlu bulunup katledildi, kızlarıyla hanımı İstanbul'a gönderildi. Padişah 10 Safer'de (29 Aralık) şehri görmek için Rodos'a girdi. 14 Safer'de (2 Ocak 1523) ikinci defa girince, adına hutbe okutup şehre nizam verdi ve adadan ayrıldı. İstanbul'a dönerken yine süre avları düzenlediği, hatta deve güreşi yaptırıp bunları izlediği belirtilir (Rodos Seferi Rûznâmesi, s. 539).

İstanbul'da bir süre dinlendiği ve ilerisi için hazırlıklar yaptığı anlaşılan Kanûnî Sultan Süleyman, bu arada yakın arkadaşı konumundaki İbrâhim Paşa'yı (Makbul) teamüllere aykırı bir hızla vezîriâzamlığa getirdi. Bu görevi bekleyen ikinci vezir Ahmed Paşa'yı Mısır beylerbeyiliğiyle uzaklaştırdı, ancak bu yüzden yeni bir iç krizle karşı karşıya kaldı. Nitekim İbrâhim Paşa'yı bizzat kendisinin de katıldığı muhteşem bir düğünle evlendirir ve Hürrem Sultan'dan olan bir diğer oğlu Selim'in doğumuyla sevinirken Ahmed Paşa da (Hain) Kahire'de adına hutbe okutup isyan bayrağını çekmiş bulunuyordu. Ahmed Paşa'nın isyanı Mısır'daki devlete bağlı güçler tarafından çok büyümeden bastırıldıysa da bozulan nizamı temin için vezîriâzamını Mısır'a yollama gereği duyan Kanûnî Sultan Süleyman (Zilhicce 930 / Ekim 1524) yeni bir adalet gösterisinde bulunup halkın kendisinden şikâyet ettiği, kan dökücülüğüyle bilinen Ferhad Paşa'yı kız kardeşiyle evli olmasına rağmen Edirne'de idam ettirdi (4 Muharrem 931 / 1 Kasım 1524). Dinlenmek için gittiği Edirne'de avla vakit geçirirken İstanbul'da yeniçeri ayaklanması başlayınca hemen İstanbul'a dönüp isyanda parmağı olan yeniçeri ağasını ve reîsülküttâb Haydar Çelebi'yi diğer birkaç kişiyle birlikte idam ettirip sükûneti sağladı. Mısır'da Osmanlı sistemini yerleştirmeye çalışan Vezîriâzam İbrâhim Paşa'nın İstanbul'a dönüşünden sonra yeni sefer hazırlıklarını başlattı. Zira bu sırada Avrupa'daki mücadele iyice kızışmış, Fransa Kralı I. François 1525'te V. Karl'a yenilip esir düşmüş, annesi de oğlunun kurtarılması için yardım talebinde bulunmuştu. Kanûnî Sultan Süleyman bu fırsatı kaçırmadı, öteden beri tasarladığı Macaristan'a

yönelik niyetlerini neticelendirmek istiyordu. Belgrad'ın fethi Budin yolunu açmıştı ve stratejik gerekçeler harekâtın Belgrad ile sınırlı kalmasını mümkün kılmıyordu. Batı'ya karşı güç mücadelesine girişmek de ancak böyle bir seferin sonucunda olabilirdi. Macar Krallığı'nı ortadan kaldırarak Habsburglar'la karşı karşıya kalmak, büyük bir cihangir olma tutkusuyla hareket ettiği anlaşılan Kanûnî Sultan Süleyman için çok önemliydi. Muhtemelen İbrâhim Paşa ile birlikte bütün bu stratejileri inceden inceye hesap etmişti. İstanbul'a gelen Fransa elçisi Johann Frangepán'a Fransa kralına yardım için Macar seferine çıkılacağı bildirildi. Kanûnî Sultan Süleyman cevabî mektubunda Fransa kralını teselli ediyor ve yardım için hareket edeceği taahhüdünde bulunuyordu.

Üçüncü büyük seferine çıkmak için 11 Receb 932'de (23 Nisan 1526) İstanbul'dan ayrılan Kanûnî Sultan Süleyman 9 Temmuz'da Belgrad'a ulaştı, oradan Macar topraklarına geçti, yol üzerindeki Péterváradin (Varadin) ve İlok (İllök/Ujlak) kalelerinin alınmasına şahit oldu, bu arada köylerin yakılmaması için sıkı tembihatta bulundu, çünkü artık buralar bir Osmanlı toprağı olmuştu, halkı da tebaa olarak görülüyordu. 29 Ağustos'ta Mohaç ovasında Macarlar'la yapılan savaş kısa sürdü; Macar kralının hayatını kaybettiği meydan savaşı Macar Krallığı'nın bir anlamda sonunu getirdi. Kanûnî Sultan Süleyman, Budin'e hareket ederek 11 Eylül'de hiçbir mukavemetle karşılaşmadan şehre girdi. İbrâhim Paşa ile birlikte şehrin her tarafını dolaştı, şehrin tahrip ve yağma edilmesini engellediyse de çıkan bir taşkınlıkta büyük kilise ile bazı mahalleler yakıldı. Padişah bu duruma çok üzüldü, İbrâhim Paşa'ya yangını söndürmesi ve duruma müdahale etmesi için emir verdi, fakat yangın çok büyüdüğünden bu mümkün olmadı. Budin'de iken kralın sarayına yerleşti, eğlenceler düzenletti ve kralın av köşküne gidip avlandı. 19 Eylül'de Tuna üzerinde inşa edilen köprü tamamlandı ve padişah 21 Eylül'de Peşte tarafına geçti. Kralın sarayını yaktırmayıp buraya yeniçeri muhafızları koydurdu. Saraydaki eşya ve heykellerin gemilere yüklenerek İstanbul'a gönderilmesini emretti; şehrin yahudi halkı da İstanbul'a sürüldü.

Dönüş yolunda iken Anadolu'da büyük çaplı isyan hareketlerinin vuku bulduğu haberleri ulaştı. Bu isyanlar İbrâhim Paşa'nın Anadolu harekâtıyla bastırıldı. Özellikle Safevî yanlısı bir hareketin liderliğini yapan Kalender Şah'ın isyanı büyük güçlüklerle bertaraf edilebildi. İsyancılar büyük bir zaferden dönen padişahı derin bir endişeye sevketti. Bu durum, tebaasına karşı adalet ve hukukî uygulamalarıyla öne çıkan ve sadece onların refahını düşünen hükümdar anlayışına vurulmuş bir darbe gibiydi. Bunun izlerini silmek sadece içeride alınan tedbirlerle değil, öteden beri devletin dinî ve siyasî temel algılamalarını sarsacak bir tehdit olmayı sürdüren ve başta gelen tahrikçi olarak görülen Safevîler'in bertaraf edilmesiyle mümkün olabilecekti. Tam bu sırada merkezde Molla Kâbız'ın yol açtığı dinî meseleler, imparatorluğun genel siyasî-dinî misyonu içinde Safevîler'in sebep olduğu dinî karışıklıklarla birlikte ciddi bir kırılmayı da beraberinde getirecekti. Fakat bütün bu olaylardan dolayı Safevîler'e karşı fiilî bir harekâta girişmeye Avrupa'daki gelişmeler henüz müsaade etmiyordu. Kanûnî Sultan Süleyman için öncelikli konu Macar Krallığı meselesiydi.

Macar Kralı II. Lajos'un geride bir vâris bırakmadan Mohaç'ta hayatını kaybetmesiyle Habsburglar'ın müdahil olduğu yeni bir veraset meselesi ortaya çıkmış, Habsburg İmparatorluğu'nun Avusturya ve Bohemya taraflarının idaresini üstlenmiş olan Ferdinand, kız kardeşinin II. Lajos ile evliliği dolayısıyla Macar tahtı üzerinde hak iddiasında bulunmuş (Macar kralı ilân edilmesi: 17 Aralık 1526), buna karşılık Macar soyluları Erdel bölgesinin beyi olan Janos Zapolya'yı (Szapolyai) kral seçmişlerdi (10 Kasım 1526). Budin'i boşaltan Osmanlılar da şimdilik bölgeyi tampon halde tutmak amacıyla Zapolya'nın krallığını kendilerine tâbi olması kaydıyla tanımıştı. Macar politikasının oluşmasında hiç şüphesiz bizzat Kanûnî Sultan Süleyman'ın ve vezîriâzamı İbrâhim Paşa'nın etkili bir rolü vardı. 23 Eylül 1527'de Ferdinand, Zapolya'yı Budin'den çıkarınca içerideki ağır krize rağmen Kanûnî Sultan Süleyman ve İbrâhim Paşa bütün dikkatlerini buraya yöneltti. Zapolya'nın gönderdiği Lasczky adlı Leh asilzadesini huzuruna kabul eden Kanûnî Sultan Süleyman, Zapolya'ya destek vereceğini söyledi. Bu sırada İstanbul'a gelen Ferdinand'ın elçilerinin teklifleri reddedilerek bunlar gözetim altına alındı ve yeni bir seferin hazırlıkları başlatıldı. Kanûnî Sultan Süleyman öncelikli olarak Budin'in kurtarılmasını ve Zapolya'nın desteklenmesini düşünüyordu. Onun doğrudan Viyana'yı hedeflediği, burayı alıp hem Habsburglar'ı hem de Macarlar'ı dize getirmek istediği yolundaki fikirler tam olarak doğru olmamalıdır.

Padişah, 2 Ramazan 935'te (10 Mayıs 1529) dördüncü defa sefere çıkmadan biraz önce çok güvendiği vezîriâzamı İbrâhim Paşa'ya büyük yetkiler verdi (seraskerlik unvanı: 28 Mart 1529, ayrıca Rumeli beylerbeyliği: 27 Nisan) ve bütün planlamalarını onunla birlikte yaptı. Fakat yol sırasında hava şartlarının müsait olmaması ve sürekli yağın şiddetli yağmurlar yüzünden çok zaman kaybedildi. Bu arada yolda iken Safevî Şahı Tahmasb'ın Bağdat'a girip Zülfikar Han'ı öldürdüğü haberi ulaştı. Macar topraklarında ilerlerken köylere saldırılmaması ve esir alınmaması tembihlendi. Mohaç sahrasına ulaşıldığında Macar Kralı Zapolya ordugâha geldi, 19 Ağustos'ta padişah onu kabul etti; içeri girerken ayağa kalktı, büyük bir ayrıcalık göstererek ona doğru üç adım yürüdü, büyük iltifatlarda bulundu, İbrâhim Paşa ile birlikte ikisini yanına oturttu (Mohaç Seferi Rûznâmesi, s. 570). Kral gittikten sonra İbrâhim Paşa ile beraber ata binip askerin arasında dolaştı. Kuşatma altına alınan Budin'i savunan Ferdinand'a bağlı Alman ve Macar kuvvetleri 8 Eylül'de teslim oldu. Kanûnî Sultan Süleyman, Budin'in muhafazası için Elbasan sancak beyi ile birlikte elli yeniçeriyi görevlendirdi. İki gün boyunca Budin civarında süre avı yaptı. Bu arada yeniçeriler ve sekbanbaşı Zapolya'ya refakat edip Budin'de sarayda ona krallık tacını giydirdi (14 Eylül). Zapolya'ya çok iltifat etmesine rağmen bu törende hazır bulunmaması, ayrıca çok alt seviyede bir katılım yaptırması dikkat çekicidir. 22 Eylül'de Ovar kasabasına varıldı ve padişah Habsburglar'ın hâkimiyetindeki topraklara girdi. Fakat mevsim şartları son derece ağırlaşmış, yağmur ve soğuk askeri zor duruma düşürmüştü. Buna rağmen padişah 27 Eylül'de Viyana önlerine ulaştı ve şehri kuşatma altına aldırdı. On yedi gün süren kuşatma aslında burayı doğrudan hedeflemeyen padişahın emriyle kaldırıldı. Osmanlı sefer rûznâmelerinde kuşatmanın kaldırılması, Ferdinand'ın şehirde bulunmadığının anlaşılması ve Viyanalılar'ın aman dilemelerine bağlanır. Esasen burası alınsa bile Budin örneğinde olduğu gibi elde tutulamayacağı bilindiği için padişah, kötü hava şartlarının da etkisiyle burada fazla oyalanmanın anlamsız olacağı konusundaki görüşlere itibar etmiş olmalıdır. Dönüş sırasında da yağın kar ve soğuklar yüzünden çok zorluk çekildi. 27 Ekim'de Budin'e gelen padişahı burada Zapolya karşıladı, onun büyük gazâsını tebrik etti. Bu teşebbüs bütün Avrupa'da büyük bir heyecana yol açtı, hatta Fransa Kralı I. François, V. Karl ile anlaşma imzaladı (13 Ağustos 1529). Bu haberi Macaristan'da iken alan padişah çok öfkelenildi. İstanbul'a dönen Kanûnî Sultan Süleyman, biraz da Viyana önlerindeki başarısızlığın izlerini silmek için haftalarca süren şenliklerle oğulları Mustafa, Mehmed ve Selim'in sünnet düğünlerini yaptırdı. 18 Haziran 1530'da Atmeydanı'nda başlayan törenler onun halk nezdindeki ihtişamını güçlendirecek bir meşruiyet aracı olacaktı. Kazanılan zaferlerin nişaneleri meydanda hazırlanmış, ele geçirilen büyük çadırlar, eşyalar ve Budin'den getirtilen heykeller sıralanmıştı. Düğüne bütün devlet erkânı katıldığı gibi vasal ülkelerin hükümdarlarına da davetiyeler yollanmıştı. Bu muhteşem törenlerin aynı zamanda saltanatın onuncu yılına denk düşürülmesi dikkat çekicidir.

Padişah, bir süre Macar meselesiyle ilgili olarak cereyan eden diplomatik girişimleri yakından takip etti. 7 Kasım 1530'da Ferdinand'ın elçileri Nicolas Jurischitz ve Joseph von Lamberg'i kabul edip onların şartlarını dinledi. Ancak Ferdinand'ın Budin üzerindeki baskıları sürüyordu. 1531'de Budin'i kuşatması yeni bir yardım seferinin yapılmasını zaruri hale getirdi. Kanûnî Sultan Süleyman bu defa hedefinin doğrudan Habsburg İmparatoru V. Karl olduğunu ilân etti. Kendisi gibi dünya hâkimiyeti fikriyle hareket eden V. Karl ile bir meydan savaşı yaparak kozlarını paylaşma niyeti öne çıkıyordu. Bu sefer dönemin Osmanlı kaynaklarında V. Karl'ın hedeflenmesi dolayısıyla "İspanya kralı kastına" şeklinde nitelendirilir. 19 Ramazan 938'de (25 Nisan 1532) İstanbul'dan ayrılan Kanûnî Sultan Süleyman, bayramı Edirne'de geçirdikten sonra 13 Haziran'da Niş'e geldiğinde Ferdinand'ın elçileri ordugâha ulaşıp tekliflerini tekrarladı. 5 Temmuz'da Fransız elçisi Rinçon büyük bir törenle karşılandı (BA, KK, nr. 1764, s. 152). Fransa elçisi, karadan yapılacak harekât yerine donanmanın devreye sokularak imparatorluğun İspanya kanadının sıkıştırılmasını talep ediyor, Viyana muhasarasının Avrupa'da bütün hristiyan dünyasında ortaya koyduğu büyük dayanışmanın da etkisiyle bir bakıma seferden vazgeçilmesi imasında bulunuyordu. Osmanlı ordusu Macaristan'a girerek Ferdinand'a ait topraklarda ilerlediği halde imparatorluk ordusundan herhangi bir iz görülmedi. Padişah Viyana'ya 60 mil mesafedeki Güns'ü (Köszege) kuşatma altına alıp V. Karl'ın kendi üzerine gelmesini bekledi. Hayli kalabalık olan imparatorluk ordusu Viyana yakınlarında Brigittenau'da duruyordu. Onlardan bir hareket olmayınca Güns'ü alan Osmanlı ordusu Gratz'a yöneldi (Eylül 1532). Mevsimin ilerlemesi sebebiyle de oradan geri dönüldü. Osmanlı tarihlerinde Alaman seferi adı verilen bu harekât, aslında Viyana'yı doğrudan hedefleyen bir askerî seferden çok karşı tarafa gözdağı verme ve Macar topraklarındaki Osmanlı hâkimiyetini sağlamlaştırma amacını taşıyordu. İmparatorluk orduları da

kendi topraklarına giren Osmanlı ordusuna karşı herhangi bir karşı harekâta girişmemiştir.

Kanûnî Sultan Süleyman, İstanbul'a döndükten sonra bu sefer dolayısıyla büyük şenlikler yaptırdı (23 Rebûlâhir 939 / 22 Kasım 1532). Beş gün beş gece süren eğlenceler sırasında kıyafet değiştirerek İbrâhim Paşa ile birlikte şehri dolaştı, bedestene gitti, çarşıları teftiş etti. Artık Macar meselesi belli bir çözüme kavuşmuştu. Batı'daki siyasî gelişmeler de yeni bir tehdeye yol açacak nitelikte görülüyordu. Yalnız Andrea Doria'nın idaresindeki imparatorluk donanması Mora sahillerine gelerek Koron'u almış, Patras (Balyabadra) ve İnebahtı'ya asker çıkarmıştı. Bu durum Akdeniz'de Osmanlı donanmasının güçlendirilmesini zaruri hale getiriyordu. Bundan dolayı padişah, Akdeniz dünyasının meşhur denizcisi Barbaros lakaplı Hayreddin Reis'in Osmanlı donanmasının başına getirilmesine karar verdi. Fransızlar'ın da arzusu doğrultusunda imparatorluğun İspanyol kanadına denizden esaslı bir şekilde darbe vurulması amaçlanmaktaydı. Bu arada ateşkes görüşmeleri için İstanbul'a gelen Ferdinand'ın elçisi Cornelius'u 1533 Ocak ayında kabul eden padişah ateşkes rıza gösterdiğini bildirdi. Böylece batı cephesinde bir süre sükûnet sağlanmış oldu.

Artık Kanûnî Sultan Süleyman öteden beri zihnini meşgul eden doğudaki meselelere eğilebilirdi. Esasen uzun süredir ciddi bir şekilde askerî harekât yapılmayan Batı'ya karşı gazâyı yeniden canlandırmıştı; şimdi sıranın, ciddi problemlerin kaynağı olan Safevîler'e karşı İslâm'ın koruyuculuğunu üstlenme misyonuna geldiğini düşünüyordu. Bu sadece askerî alanda değil dinî-siyasî alanda da Osmanlı Devleti'nin genel görünüşünde önemli bir değişimi beraberinde getirecekti. Dinî hassasiyetin giderek artması bürokratik ve siyasî mekanizmaları da etkileyecek bir eğilime yol açacaktı. Bu durum İbrâhim Paşa'nın idamından sonra başlayan süreçte kendini açık biçimde göstermiş, padişahın kendisinin de İslâm'ın koruyucusu olma misyonunu hilâfet anlayışıyla bağdaşır bir genişlikte benimsemesine zemin hazırlamış olmalıdır. Vezîriâzam Lutfi Paşa'nın daha sonra kaleme aldığı hilâfet risâlesinde onu asrın imamı ve halife unvanlarıyla tanımlaması bu bakımdan ilginçtir. Ayrıca Kemalpaşazâde, Çivizâde Mehmed ve Ebüssüûd Efendi'nin şeyhülislâmlıkları dönemindeki uygulamaları da dinî anlayışın katı çerçevesi bakımından önemli bir ipucu sağlamaktadır. Hanefîlik devletin temel doktrini olarak âdeta resmî bir nitelik kazanmıştı. Hazırlanan veya mevcut olan kanun derlemelerinde örfî uygulamalar şer'î zeminde izah edilmeye başlanmıştı. Dinî hassasiyetlerin arttığı siyasî zeminde dinden sapmakla itham edilenlerin takibatı hızlanmıştı. Molla Kâbız olayında padişahın fiilî şekilde devreye girişi yanında daha sonra ilhâd ile suçlanan Kâşifî, Oğlan Şeyh İsmâil Ma'sûkî (ö. 945/1539) ve Şeyh Muhyiddin Karamânî (ö. 957/1550) gibi kimselerin idamları bunun tipik örnekleridir.

Bütün bu gibi derin dinî zıtlıkların da etkisiyle Kanûnî Sultan Süleyman, muhtemelen Safevîler'i tamamıyla ortadan kaldırmayı düşünüyordu. Zorlu geçeceğini tahmin ettiği sefer için yine büyük yetkileri olan vezîriâzama İbrâhim Paşa ile ciddi bir planlama yaptığı tahmin edilebilir. İbrâhim Paşa'yı 2 Rebûlâhir 940'ta (21 Ekim 1533) sefere gönderen padişah bir süre İstanbul'da beklemeyi tercih etti. Bu sırada donanmanın başına geçmek üzere gelen Barbaros Hayreddin Paşa'yı kabul etti; onunla yaptığı gazâlar hakkında konuştu ve Akdeniz'deki durumla ilgili bilgi aldı. Ardından Hayreddin Paşa'yı, yeni teşkil edilecek olan Cezâyir-i Bahr-i Sefîd beylerbeyliğine tayini için o sırada Halep'e ulaşarak burada hazırlıklarını sürdüren İbrâhim Paşa'nın yanına gönderdi. 4 Ramazan 940'ta (19 Mart 1534) annesi Hafsa Sultan'ın vefatıyla sarsıldı, 16 Nisan'da da çok değer verdiği şeyhülislâm Kemalpaşazâde'nin ölümü vuku bulmuştu. Kanûnî Sultan Süleyman 29 Zilkade 940'ta (11 Haziran 1534) altıncı büyük seferine çıkmak için Üsküdar yakasına geçti. 23 Haziran'da Van Kalesi'nin ele geçirildiği haberini aldı. 1 Temmuz'da Kütahya'ya vardığında üç gün boyunca sürekle avı düzenletti. Konya'ya ulaştığında Vezîriâzam İbrâhim Paşa Tebriz'e girmişti (6 Ağustos). Padişah Konya'da Mevlânâ Türbesi'ni ziyaret etti, Kayseri yoluyla gittiği Sivas'ta iken Özbek elçileri, Erzincan'da iken Şirvan Şahı II. Halil Han'ın elçileri gelip itaatlerini sundu. Erzurum'a vardığında buradaki türbeleri dolaştı. Başlangıçta İbrâhim Paşa Tebriz'e rahat bir şekilde girdiği için Diyarbekir'e giderek kışı orada geçirmeyi düşünüyordu. Fakat Safevîler'in karşı harekâtı ve İbrâhim Paşa'dan yardıma gelmesine dair ulaşan haber üzerine Tebriz'e yöneldi. 19 Rebülevvel 941'de (28 Eylül 1534) Tebriz önlerinde şehir halkı tarafından törenle karşılandı. Burada iken Gîlân Hanı Muzaffer Han'ı kabul etti, bölgenin muhafazası için gerekli tayinleri yaptı ve orduyla birlikte Sultâniye'ye yürüdü. Bundan sonra onu Bağdat'a kadar çok zorlu bir yolculuk bekliyordu. Kar ve yağmur altında balçık haline gelmiş yollarda zorlukla

ilerliyorlardı. Hatta çamur yüzünden 100 kadar araba götürülemediğinden yakılmış ve bir kısım toprak çamura gömülerek saklanmıştı. 24 Ekim’de nüfuzlu bir şahsiyet olan başdeftardar İskender Çelebi’yi azleden Kanûnî Sultan Süleyman, Hemedan-Kasrîşîrin yolunu izleyerek vardığı Hânîkîn’de itaatlerini sunan Bağdat valisinin adamlarını kabul etti (16 Kasım) ve 30 Kasım’da Bağdat’a girdi.

Buradayken ilk iş olarak özellikle arayıp buldurduğu İmâm-ı Âzam’ın türbesini ziyaret etti, eski harabeleri dolaştı, şehir halkının incitilmemesi için emir verdi ve kışı burada geçirdi. Şehirde kaldığı dört ay zarfında şehrin imarına çalıştı, İmâm-ı Âzam’ın türbesini yaptırdı; ayrıca Abdülkâdir-i Geylânî’nin mezarı üzerine bir türbe, etrafına medrese, tekke hücreleri ve imaretle yanına bir cami inşa ettirdi. Necef ve Kerbelâ’ya gitti, Hz. Ali ve Hz. Hüseyin makamlarını ziyaret edip onların soyundan gelenlere altın dağıtarak Safevîler’e karşı dinî bir mesaj verdi. Tam bu sırada Safevî ordusunun Van’a saldırısı haberini alınca tekrar Tebriz tarafına yöneldi (27 Ramazan 941 / 1 Nisan 1535). 21 Nisan’da Kerkük’e vardı, burada yirmi dört gün kalıp Doğu Anadolu güzergâhını izleyerek üç ay sonra Tebriz’e ulaştı (2 Muharrem 942 / 3 Temmuz 1535). Şehre girip şahın sarayında İbrâhim Paşa ile birlikte kaldı, Sultan Hasan Camii’nde cuma namazı kılarak sembolik bir mesaj vermeyi de ihmal etmedi. Burada muhtemelen İbrâhim Paşa’nın da etkisiyle divan teşrifatına yönelik bazı değişiklikler yaptı ve 20 Temmuz’da Şah Tahmasb’ın üzerine yürüdü; bu sırada şahın kardeşi Sâm Mirza da padişahla birlikte hareket ediyordu. 3 Ağustos’ta Sultânîye’yi geçip Dergezîn konağına vardıktan sonra şahın İsfahan’a çekildiği haberi ulaşınca tekrar Tebriz’e döndü (20 Ağustos). Tahmasb’ın, karşısına çıkmayacağını anladığından 27 Ağustos’ta İstanbul’a dönmek için Tebriz’den hareket etti. Ahlat, Diyarbakir, Urfa, Halep, Antakya, İskenderun, Adana yolunu takip ettiği bu dönüş yolculuğu sırasında yine şehirleri dolaştı, av partileri düzenletti. Nihayet bir yıl altı ay uzak kaldığı İstanbul’a vardığında büyük şenliklerle karşılandı. Ancak İrakeyn Seferi diye bilinen bu askerî harekât ona Safevîler’in umduğu kadar kolay bir şekilde bertaraf edilemeyeceğini açık biçimde göstermişti. Tek kazanç Bağdat’ın ele geçirilmesi ve bu arada Basra hâkiminin Osmanlılar’a itaat etmesiydi. Üstelik Tebriz yeniden Safevîler’in kontrolüne girmiş, Van bölgesi de tehdit altında kalmıştı (bk. İRAKEYN SEFERİ). Bu seferin sıkıntılarının faturası Vezîriâzam İbrâhim Paşa’ya kesilecekti. Padişah, aile içi çekişmelerin de etkisinde kalarak bu yakın arkadaşını sarayda ansızın idam ettirdi (21-22 Ramazan 942 / 14-15 Mart 1536).

Bu olay muhtemelen Kanûnî’nin ruh dünyasında değişime yol açacak ölçüde etkili olmuştur. Aile içi hizipleşmeler dolayısıyla giderek daha da katlaşacak olan padişah artık iyice Hürrem Sultan’ın etkisi altına girdi. Bu arada Barbaros Hayreddin Paşa’nın Akdeniz’deki faaliyetlerini dikkatle takip ediyor, öteden beri düşündüğü İtalya’nın fethini hayata geçirmeyi tasarlıyordu. İçinde bulunduğu bunalımı aşmak için yedinci büyük seferini Korfu üzerine yöneltti. İtalya’nın istilâsına hazırlık niteliği taşıyan bu sefer sırasında ilk defa denizde Fransa ile Osmanlı askerleri ortak harekât yapıyordu. Ayrıca Kuzey Afrika seferine çıkıp Temmuz 1535’te Barbaros’un savunduğu Halkulvâdî ve Tunus’u ele geçiren V. Karl’a iyi bir cevap verilmiş olacaktı.

Padişah, 7 Zilhicce 943’te (17 Mayıs 1537) İstanbul’dan ayrılırken yanında Hürrem Sultan’dan olma oğulları Şehzade Mehmed ile Selim’in bulunması dikkat çekicidir. Padişah 13 Temmuz’da Avlonya’ya ulaştığında donanma da harekâtını sürdürüyordu. Bir kısım kuvvetler Otranto yöresine çıkmıştı. Fakat Korfu adasına yapılan çıkarma ve kale kuşatması başarılı olmadı. Padişah âni bir kararla kuşatmanın kaldırılmasını emrederek 15 Eylül’de İstanbul’a hareket etti. Bir süre Edirne’de oturduktan sonra 22 Kasım’da İstanbul’a vardı. Bu sırada Barbaros Hayreddin Paşa donanma ile Ege adaları harekâtını devam ettiriyor, batıdaki sınır boylarından, özellikle Dalmaçya ve Slovenya taraflarından çarpışma haberleri geliyordu. Padişah, muhtemelen bir önceki seferde uğradığı başarısızlığın izlerini silmek için 10 Safer 945’te (8 Temmuz 1538) Osmanlılar’a metbu konumdaki Boğdan voyvodalığı meselesi dolayısıyla bu yöne yeni bir sefere çıkmaya karar verdi. Bundan bir ay kadar önce de Hadım Süleyman Paşa’ya Portekizliler’in Hint sularında artan faaliyetlerini önlemek için Süveyş’teki donanma ile hareket etmesini emretmişti. Çünkü Hindistan’daki küçük müslüman sultanlıklar Portekizliler’den yakınıyor ve Osmanlı padişahından yardım bekliyordu.

Kanûnî Sultan Süleyman, 17 Temmuz’da Edirne’ye ulaştıktan bir hafta kadar sonra Basra Emîri Râşid’in oğlu gelip itaat arzetti ve Basra’nın anahtarlarını sundu. 16 Ağustos’ta Babadağı’na giden padişah

buradaki Sarı Saltuk Baba Türbesi'ni ziyaret etti, bölgede avlandı. 15 Eylül'de Boğdan'ın başşehri Suceava'ya girdi. Âsi voyvoda Petru Rareş kaçmak zorunda kaldı, böylece Boğdan meselesi halledilmiş oldu. Başşehrin iâşesi ve Karadeniz hâkimiyeti için son derece önemli olan Moldova kıyıları ele geçirildi. Akkirman'dan Lviv'e uzanan yolların kontrolü sağlandı. Bu arada Kanûnî Sultan Süleyman, İstanbul'a dönüş yolundayken 28 Eylül'de Barbaros Hayreddin Paşa, Preveze'de ezeli rakibi olan Andrea Doria'yı yenilgiye uğratmıştı. Bu haber 14 Ekim'de Yanbolu konağında iken ordugâha ulaştı. Padişah yine dönüşte bir süre Edirne'de kaldı, 27 Kasım'da İstanbul'a geldiğinde büyük törenler düzenlendi.

Bunun ardından Venedik ile olan çatışmalara son veren antlaşma imzalanarak Barbaros tarafından ele geçirilen Ege adalarının statüsü belirlendi, ayrıca uzak cephelerden gelen haberler dikkatle takip edildi. Padişah Vezîriâzam Ayas Paşa'nın vefatı üzerine bu makama kız kardeşiyle evli Lutfi Paşa'yı getirdi (26 Safer 946 / 13 Temmuz 1539). Ancak yeni bir sefere çıkmadan önce kız kardeşine kötü davranması sebebiyle onu görevden alacaktı. Padişahın ailesine olan düşkünlüğü hânedanın yapı itibariyle bundan sonraki vasfını da belirleyecektir. Muhtemelen İstanbul'daki ağır siyasî havadan kurtulmak isteyen Kanûnî Sultan Süleyman, Boğdan seferinden dönüşünün ardından kış mevsimlerini Edirne'de geçirmeye başladı, ayrıca İstanbul'da iken Kocaili'ne kadar uzanan sahada uzun süren avlar düzenledi. Bir ara Bursa'ya gitti ve ecdadının türbelerini ziyaret etti, oradan Gelibolu'ya geçti, yine avlanarak İstanbul'a döndü (Eylül 1539). Daha sonra oğulları Bayezid ile Cihangir'in sünnet düğünlerini yaptırdı, kızı Mihrimah Sultan'ı Rüstem Paşa ile evlendirdi. Hemen ardından yanına Lutfi Paşa ile Rüstem Paşa'yı alarak yine Edirne'ye gitti, Yanbolu civarında av şenlikleri tertip ettirdi (Lokman, Zübdetü't-tevârîh, vr. 67^b-68^a).

Tam bu sırada batıdaki yeni siyasî gelişmeler 1533'ten bu yana süren sessizliğin bozulması anlamını taşıyordu. Nitekim Macar Kralı Zapolya'nın ölümü (20 Temmuz 1540) birdenbire Macar meselesini yeniden gündeme getirdi. Çünkü Zapolya bundan iki yıl önce amansız rakibi Ferdinand ile gizli bir anlaşma yapmış, kendisini Macar kralı olarak tanıyan Ferdinand'a herhangi bir vâris bırakmadan ölümü halinde Macar tahtını terketmişti. Bu yüzden Ferdinand, Zapolya'nın ölümünden birkaç gün önce doğan oğluna rağmen bütün Macaristan'ın kendisine ait olduğu iddiasıyla harekete geçmişti. Buna Kanûnî Sultan Süleyman'ın rıza göstermesi beklenemezdi. Zira Osmanlılar, tabii sınırlarının Tuna değil Budin'in batısı ve kuzeyi olması gerektiğini düşünüyorlardı. Ferdinand, Mayıs 1541'de Budin'i kuşatma altına alınca Kanûnî Sultan Süleyman yeniden Macar seferine (İstabur seferi) çıkma kararı aldı. 4 Cemâziyelevvel 948'de (26 Ağustos 1541) Budin önlerine vardı. Burada küçük kral János Zsigmond (Sigismund), annesi dul kraliçe ve piskopos Martinuzzi tarafından karşılandı. Artık Budin'de eski Macar krallığının vasal statüsünde de olsa varlığı mümkün değildi. Bu sebeple küçük krala Erdel taraflarının idaresi verildi, Budin ise doğrudan doğruya Osmanlı beylerbeylik merkezi oldu. 2 Eylül'de padişah Budin'e girdi, buranın artık bir Osmanlı şehri olduğunu ifade eden sembolik törenler icra ettirdi ve idaresi için tayinler yaptı.

Kanûnî Sultan Süleyman'ın bundan sonraki stratejisi, Budin merkezli eski Macar topraklarını kendi hâkimiyeti altında birleştirmek olacaktı. Bu harekât bütün Osmanlı ülkesine bir fetih olarak duyuruldu. Padişah 28 Eylül'de Budin'den İstanbul'a hareket etti. 27 Kasım'da İstanbul'a ulaşmadan önce Habsburg İmparatoru V. Karl'ın Kuzey Afrika'da tutunmak için çıkarma yaptığı Cezayir'de uğradığı büyük yenilginin haberleri genel bir sevinç havası yarattı. Ayrıca Portekiz elçisi Diogo de Mesquita İstanbul'a geldi; Portekiz kralına barış şartlarının bildirildiği 28 Mayıs 1542 tarihli mektupla Sâlih Reis eşliğinde Sebte Boğazı'na kadar uğurlandı. Yemen'den de iyi haberler geliyordu. Fakat Ferdinand Budin'den vazgeçmiş değildi. İmparatorluk ordularının başına geçen Brandenburg Prensi II. Joachim 20 Ağustos 1542'de Estergon'a, oradan Vişegrad yoluyla 28 Eylül'de Budin'in karşısındaki Peşte'ye geldi. Bu haberi alan padişah yanında oğlu Bayezid olduğu halde Edirne'ye hareket etti, ancak az sonra Peşte'yi kuşatan Habsburg ordusunun bozguna uğradığı haberini aldı (24 Kasım 1542). Bununla birlikte sefer hazırlıklarını sürdürdü. Kışı da Edirne'de geçirdi ve 18 Muharrem 950'de (23 Nisan 1543) onuncu büyük seferine çıktı. Bundaki amacı, Budin beylerbeyliğini sağlamlaştırmak ve muhtemel tecavüzlere sert cevap verileceğini göstermekti. 22 Haziran'da Valpo Kalesi'ni, hemen ardından Pécs'i (Peçuy), 6 Temmuz'da Şikloş'u ele geçirdi, oradan Estergon'a yürüdü. 10 Ağustos'ta bu önemli kale alındı, padişah şehre girip burayı dolaştı, hemen ardından Tata (15 Ağustos) ve İstolni Belgrad Kalesi

(3 Eylül) zaptedildi. Böylece Osmanlılar, daha önce yapılan barış görüşmeleri sırasında öne sürdükleri hedeflere savaş yoluyla ulaşmış oluyorlardı. Budin beylerbeyliğinin etrafı genişletildi ve emniyetinin sağlanmasına çalışıldı.

Amacına ulaşan Kanûnî Sultan Süleyman Edirne'ye döndüğünde acı bir haberle sarsıldı. Manisa'da idarecilik yapan ve Hürrem Sultan'dan olan, taht için en büyük aday olarak görülen Şehzade Mehmed vefat etmişti (7-8 Şâban 950 / 5-6 Kasım 1543). Süratle İstanbul'a giderek Manisa'dan getirtilen oğlunun cenaze merasimine katıldı. Çok sevdiği oğlu için bir cami inşasını emretti. Bu duygular içinde uzun süre sıkıntılı günler geçirdi ve bu baskıyı yine Edirne'ye gidip uzun süreli av şenlikleri yaptırarak hafifletmeye çalıştı. Bir ara yanında Hürrem Sultan ve küçük oğlu Cihangir olduğu halde Bursa'ya geçti. Burada taht adayı olma göstergesi haline gelen Saruhan sancak beyliğiyle Manisa'ya naklettiği oğlu Şehzade Selim'le buluştu (1544). Muhtemelen artık Selim'i kendi yerine düşünüyordu. En büyük oğlu Mustafa'yı ise iyice göz ardı etmişti. 1543-1548 arasındaki beş yıllık dönem onun ilk uzun süreli dinlenme devresini oluşturur. 2 Aralık 1544'te damadı Rüstem Paşa'yı vezîriâzamlığa getirmesi Hürrem Sultan'ı daha da güçlendirdi. Bu dönemde Yemen beylerbeyliği kuruldu. Barbaros Hayreddin Paşa, Fransız donanmasıyla ortak harekâta bulundu, Nice Kalesi'ni kuşattı ve ardından döndüğü İstanbul'da 1546'da vefat etti. V. Karl ve Ferdinand'ın elçileriyle (Gerhard Veltwyck ile Nicolaus Sicco) başlayan barış görüşmeleri önce 1545 Kasımında mütarekeyle sonuçlandı, Haziran 1547'de beş yıllık bir antlaşma yapıldı (elçilerin divana kabulü 29 Rebûlâhir 954 / 18 Haziran 1547: BA, KK, nr. 208, s. 121). Antlaşma Habsburglar'ı Osmanlı baskısından kurtarıyordu. Bu sırada Osmanlılar da yeni bir İran seferi planladıklarından batı sınırlarından emin olmak istiyorlardı. Antlaşmayla Ferdinand elinde bulundurduğu Macar topraklarına karşılık haraç ödemeyi kabul etti. Bu antlaşma daha sonraki Osmanlı-Habsburg münasebetlerinin seyrinde belirleyici bir önem kazanacaktır.

Batı sınırlarında sağlanan bu sükûnet ortamı sırasında doğudaki yeni gelişmeler Kanûnî Sultan Süleyman'ın yeniden ordunun başına geçmesini gerektirdi. Bunda Şah Tahmasb'ın kardeşi Elkas Mirza'nın Osmanlılar'a sığınmasının önemli rolü vardır (BA, MAD, nr. 7118; Rüstem Paşa tarafından kabulü, 26 Haziran 1547: BA, KK, nr. 208, s. 138). Kanûnî Sultan Süleyman, İran'daki karışıklıkları da hesaba katarak bu meseleye kesin bir çözüm bulma fırsatı yakaladığını düşünmekteydi. Şah Tahmasb'ın Şirvan'ı sıkıştırması, Sünnî halkın müracaatları, Özbekler'in yardım istekleri İslâm dünyasının koruyucusu olma, hilâfet anlayışının kuvvetlenmesi gibi sebeplerle birlikte padişahı ilerlemiş yaşına rağmen yeni bir doğu seferine çıkmaya mecbur bıraktı. Sık sık Edirne'de ikamet edip sınır boylarından gelen haberleri değerlendirmeyi tercih eden padişah, 953 Zilhiccesinde (Ocak 1547) Bağdat beylerbeyinin Basra'ya yönelik askerî harekâtındaki başarı haberlerini aldıktan sonra 954 Muharreminde (Mart 1547) İstanbul'a döndüyse de haziran ayına kadar saraya gitmeyip civarda avlanmakla vakit geçirdi. 12 Rebûlâhir'de (1 Haziran) saraya döndü ve 16 Cemâziyelevvel'de (4 Temmuz) Elkas Mirza ile birlikte at gezisine çıkıp onunla İran seferi meselesini görüştü. Bazı Osmanlı tarihçileri bu görüşmenin İran seferi için padişahın kararlılığını iyice arttırdığından söz eder (Lokman, Zübdetü't-tevârîh, vr. 69^b-70^a).

Padişah, 12 Şevval'de (25 Kasım) Gümülcine civarına ava gidip hazırlıkların tamamlanmasını bekledikten sonra Edirne'nin muhafazasını oğlu Selim'e bıraktı ve döndüğü İstanbul'dan 18 Safer 955'te (29 Mart 1548) hareket etti. Onu daima büyük bir tâzimle anan Şah Tahmasb, Elkas Mirza'ya verilen destek karşısında endişeye kapılarak Osmanlı ordusunun karşısına çıkmadı (Tezkire, s. 62-63). Padişah Konya'ya vardığında oğlu Karaman beyi Şehzade Bayezid, Sivas'a ulaştığında da büyük oğlu ve taht için kendini en kuvvetli aday olarak gören Amasya sancak beyi Şehzade Mustafa onu karşıladı. Âdilcevas ve Hoy üzerinden Tebriz'e ulaştı (20 Cemâziyelâhir 955 / 27 Temmuz 1548). Otağını şehir dışında kurdu, ancak bir iki defa kısa sürelerle Tebriz'e girdi. Burada iken Elkas Mirza'yı İran tahtına geçirmeyi düşündüyse de bundan muhtemelen bazı sakıncaları yüzünden vazgeçildi. Padişah 1 Ağustos'ta Tebriz'den ayrıldı. Van önlerine geldiğinde kalenin alınması işini Vezîriâzam Rüstem Paşa'ya havale etti. Burası 24 Ağustos'ta ele geçirilip bir beylerbeylik merkezi yapıldı. Mevsimin ilerlemiş olması sebebiyle kışı geçirmek için Diyarbekir'e gitti (29 Eylül). Oradan iki ay sonra Halep'e geçti. Altı ay kadar burada kaldı ve bu müddet zarfında Yemen'den gelen başarı haberlerini aldı. Bu arada Şah Tahmasb, Erciş, Ahlat, Âdilcevas yöresini yağmalayıp Kars Kalesi'ni inşa eden Osmanlı askerlerini katletmişti. Buna karşılık padişah, Kum ve Kâşân'a kadar olan yerleri yağmalamak ve tahrip etmek için

Elkas Mirza'yı gönderdi. Elkas emrindeki kuvvetlerle Şîraz'a kadar uzandı, Van Beylerbeyi İskender Paşa Hoy'u ele geçirdi, Vezir Kara Ahmed Paşa Gürcistan harekâtıyla görevlendirildi. Elkas'ın gönderdiği çok kıymetli hediyeler, tezhipli kitaplar ve değerli kumaşları ondan gelen haberlerle birlikte alan padişah ayrıca oğlu Şehzade Bayezid'i yanına çağırdı, onunla uzun süreli av şenliklerine katıldı, bu vesileyle Hama'ya kadar gitti. Sefer mevsimi geldiğinde yeniden Diyarbekir'e hareket etti ve Safevîler'e karşı yapılan harekâtı izledikten sonra askerinin de baskısı üzerine İstanbul'a dönmeye karar verdi. Aslında bu seferden de önemli bir sonuç çıkmamış, Elkas Mirza ile ilgili projeleri başarısızlıkla neticelenmişti. Bu sefer sonucunda Safevîler'in ortadan kaldırılamayacağı gerçeği ve onları sınır boylarında kuvvetli askerî tedbirlerle durdurmanın daha akıllıca bir iş olacağı anlaşıldı. Nitekim bu maksatla Hakkârî'yi içine alan Van beylerbeyliği oluşturuldu.

21 Aralık 1549'da İstanbul'a döndükten sonra padişah yine uzun süre İstanbul'da, çok defa da rahat ettiği ve çeşitli devlet meselelerinden uzaklaştığı Edirne'de vakit geçirdi. Ancak 1550'den itibaren artık iyice yaşlandığını hissettiği ve hastalıklarının arttığı hayatının belki de en sıkıntılı günleri başlıyordu. İkinci İran seferinin başarısızlığını bir ölçüde giderecek olan yeni bir hamleye ihtiyaç vardı. Öncelikle büyük bir cami ve külliye'nin inşasını başlattı (27 Cemâziyelevvel 957 / 13 Haziran 1550). Fakat yaşı ve uzun süredir tahtta bulunmasının yol açtığı psikolojik ortam oğulları arasındaki gizli çekişmeyi giderek daha da beslemeye başlamış, Hürrem Sultan, Rüstem Paşa ve etrafındakilerin padişah üzerindeki nüfuzları çok artmıştı. O da kendisinden sonra taht için Selim'i düşünüyordu, ancak dedesi II. Bayezid'in âkıbetine uğramak niyetinde değildi. Bu durumda aralıklı olmakla birlikte iki büyük seferi bizzat kumanda etmeye çalışacaktı. Bununla beraber hakkındaki haberler, sağlığının bozulduğu yolundaki bilgiler artık en uzak rakiplerine bile ulaşacak derecede yayılmıştı. Nitekim Katarolu Vicente Buchia, İspanya sarayına yolladığı bir mektupta padişahı hayli sinirli ve üzgün diye anlatmış, melankolik bir ruh hali içinde bulunduğunu belirtmiş, Hürrem Sultan'ın onu mutlu edip sakinleştirmek için afyonlu ilâçlar hazırladığını ifade etmişti (Muhteşem Süleyman [ed. Ö. Kumrular], s. 103). Padişahın bu ruh halinin, Batı'daki gelişmeler yanında oğulları arasındaki rekabetin alenî hale gelişiyle düzeldiği ve yeniden canlılığa kavuştuğu anlaşılmaktadır. Nitekim 1551 tarihli raporlarda padişahın Hürrem Sultan'ın devlet işlerine müdahalesine karışmadığı ve onun etkisiyle donanmayı damadı Rüstem Paşa'nın kardeşi Sinan Paşa'ya emanet ettiği bilgileri yönetimin durumu hakkında bir fikir verir. Meselelerden bunaldıkça Edirne'ye giden ve vaktini avla geçiren padişahın bu sıralarda bütün dikkatini Erdel'de patlak veren olaylara yönelttiği açıktır.

Erdel'de krallığını sürdüren János Zsigmond'un vasîsi durumundaki Martinuzzi'nin (Fráter György, Türk kaynaklarında Barata) çevirdiği entrikalar sonucu Habsburglar'la olan münasebetler 1547 barışını sarsacak ölçüde bozulma emâreleri göstermeye başlamıştı. Budin'in emniyetini ön plana alan Osmanlı kuvvetleri sınır boyunda yeni bir harekâta girişmeye mecbur kalmış, Beccs, Beckerek, Çanad, Lipva alınmış, Tımişvar kuşatılmış, bu birliklere karşı Habsburglar'ın saldırısı üzerine ikinci vezir Ahmed Paşa Erdel'e gönderilmiş, 1552'de Tımişvar ele geçirilmişti. Budin Beylerbeyi Ali Paşa etraftaki önemli kaleleri aldığı gibi Palast ovasında Alman birliklerini bozguna uğratmış, ancak önemli bir stratejik noktada bulunan Eğri Kalesi'ni ele geçirememişti. Kanûnî Sultan Süleyman olayları dikkatle izledi, fakat batıya yönelik yapılacak sefer için ordunun başına geçmedi; zira tam bu sıralarda Erzurum serhaddinde Osmanlı birlikleriyle Safevîler arasında yer yer şiddetlenen çarpışmalar vuku bulmaktaydı. Padişah için Doğu problemi daha ön plana çıkıyordu. Yine bu sıralarda Amasya'daki büyük oğlu Mustafa lehine önemli gelişmeler olduğu, artık kendisinin oğlu lehine tahttan çekilmesi gerektiği yolundaki şâyialar onun kulağına da geliyordu. Yaşı kırka yaklaşmış olan Mustafa'nın da Selim'in veya Bayezid'in öne çıkarılmasını kabullenmediği açıktır. Etrafındakilerin telkiniyle babasının bir süredir hasta olduğu ve devleti yönetebilecek durumda bulunmadığı, dolayısıyla daha önce Yavuz Sultan Selim olayı gibi tahtı kendisine terketmesi gerektiği fikrindeydi. Bu durum, onu devre dışı bırakmak isteyen ve oğullarından birine taht yolunu açmak isteyen Hürrem Sultan ile Rüstem Paşa ekibinin işine geldi ve padişah oğlunu tamamen gözden çıkardı. Çok sevilen Mustafa'nın katli olayının ortaya çıkaracağı tepkilerin dengelenmesi için İran üzerine üçüncü bir seferin yapılması planlandı.

18 Ramazan 960'ta (28 Ağustos 1553) İstanbul'dan ayrılan Kanûnî Sultan Süleyman öncelikle Mustafa'yı hedef aldı. Yol esnasında sürekli şekilde Mustafa aleyhtarlarının olumsuz propagandalarıyla çeşitli dedikodular kulağına geliyordu. Yanında hastalıklı oğlu Cihangir de vardı. 8

Eylül'de Yenişehir'e vardığında diğer oğlu Bayezid tarafından karşılandı. Ona Edirne muhafazası verildi, Bolvadin'de ise Selim ordugâha ulaşmıştı. 4 Ekim'de Konya Ereğlisi mevkiinde iken Şehzade Mustafa babasının yanına geldi, ertesi gün babasının huzuruna çıkmak için otağa girdiğinde karşısında cellâtları buldu (BA, KK, nr. 1764, s. 11-12). Oğlunu idam ettiren Kanûnî Sultan Süleyman'ın buna zaman geçtikçe çok üzüldüğü ve pişmanlık duyduğu gerek Osmanlı gerekse Batı kaynaklarında açık şekilde belirtilir. Ayrıca bu hadise dolayısıyla bazı şairler tarafından (meselâ Taşlıcalı Yahyâ) ağır sözlerle eleştirildiği halde sesini çıkarmadı. Çocukluk arkadaşı Beşiktaşlı Yahyâ Efendi'nin bu mesele yüzünden onunla konuşmadığına dair menâkıbnâmelere konu olan bilgiler mevcuttur.

Bu elim olayın izlerini silmek için Vezîriâzam Rüstem Paşa'yı azlederek yerine Kara Ahmed Paşa'yı getiren ve karışık duygular içinde olduğu anlaşılan Kanûnî Sultan Süleyman harekâtını sürdürerek 8 Kasım'da Halep'e ulaştı, fakat burada da üzerine çok titredığı oğlu Cihangir'in ölümü vuku buldu (27 Kasım 1553). İki oğlunu peş peşe kaybeden padişahın büyük bir ümitsizliğe kapıldığı, bunun izlerini uzun süre üzerinden atamadığı belirtilir. Belki de bu yüzden babası gibi Kudüs'ü ve Halil İbrâhim'i görme isteğinden vazgeçti. Buna rağmen efkârını dağıtmak için İstanbul'a dönmeyi değil Safevîler üzerine yürümeyi tercih etmiş olması dikkat çekicidir. Beş ay kaldığı Halep'te yine vaktini avla geçiren Kanûnî Sultan Süleyman 6 Cemâziyelevvel 961'de (9 Nisan 1554) hareket etti, 12 Mayıs'ta Diyarbakir'e vardı. Üç gün sonra Cülek mevkiinde büyük bir harp divanı topladı. Olaylardan etkilenen askerleri teskin etti; kapıkulu askerinin ileri gelenlerini huzuruna kabul ederek onların moralini güçlendirici sözler söyledi. Daha sonra Kars önlerine ulaştığında Safevîler'e açık şekilde savaş ilânında bulundu. Oradan 13 Temmuz'da Revan'a gitti, etrafı tamamen tahrip ettirdi; aynı şey 28 Temmuz'da boşaltılmış olan Nahçıvan'da da tekrarlandı. Padişahın amacı daha önce Tahmasb'ın yaptığı yağma ve tahribatın öcünü almak olduğundan burada asker bırakılmadı. Ağır tahribat karşısında Tahmasb da barış görüşmeleri için çeşitli teşebbüslerde bulunuyordu. Bu arada Çoruh vadisinde ve Kerkük dolaylarında önemli başarılar kazanıldı. Padişah ertesi yıl tekrarlamayı düşündüğü İran seferi için Erzurum-Sivas yoluyla Amasya'ya döndü (30 Ekim 1554) ve burada kışı geçirmek için beklemeye başladı. Amasya'yı tercihi aslında idam ettirdiği oğlu Mustafa'nın merkezi olduğundan ayrı bir sembolik anlam taşıyordu.

Padişah Amasya'da kaldığı yedi ay boyunca önemli diplomatik girişimler oldu. Önce Fransız elçisi gelerek yeni kral II. Henri'nin daha önce olduğu gibi İspanyollar'a karşı denizde ortak hareket edilmesi arzusunu iletmişti. 1547'de tahta çıkan II. Henri önce tereddüt etmişse de daha sonra babası I. François'nın siyasetine dönmek zorunda kalmıştı. 1551'de Trablusgarp'ın alınmasından sonra Osmanlı-Fransız donanması Akdeniz'de ortak harekât hazırlıkları yapmış, 1553'te Korsika adasına baskın düzenleyip merkezini ele geçirmişti. Elçinin yeni talebi üzerine donanma 1556'da İspanya'ya karşı yelken açacaktı. İkinci önemli diplomatik teşebbüs barış için Şah Tahmasb'ın gönderdiği elçinin Amasya'ya gelişidir. Elçi Kemâleddin Ferruhzâd Bey, Osmanlı vezirleriyle barış konusunu görüştü ve 11 Receb 962'de (1 Haziran 1555) sulh yapıldı (bk. AMASYA ANTLAŞMASI). Padişahın barış şartlarını da içine alan Tahmasb'a yolladığı mektupta özellikle dinî meselelere vurgu yapılıyor, müfrit Şiîler'in Hz. Âişe'ye ve üç halifeye karşı olan küfürlerinin (teberrâîlik) yasaklanmasının beklendiği ifade ediliyordu. Ayrıca Osmanlı-Safevî sınırları belirlenmiş oluyordu. İran'da hâkimiyetin geçici olacağı ve onların ancak belirli bir sınır hattında tutulabileceği gerçeği ortaya çıkmıştı. Üçüncü olarak Habsburg elçisi Busbeke bir heyetle Amasya'ya gelerek padişah tarafından kabul edildi. Elçi huzura girdiğinde padişahı asik suratlı, fakat azametli olarak tarif etmiş, anlattıklarını dinledikten sonra yüzünde küçümseme alâmeti beliren padişahın ona "güzel, güzel" demekle yetindiğini söylemiştir (Türk Mektupları, s. 81). Busbeke'ye göre Kanûnî Sultan Süleyman vakur, perhizkâr ve itidalli bir hükümdardır; kendisine karşı en garazkâr olanlar bile onun için Hürrem Sultan'a aşırı bağlı olması dışında olumsuz bir şey söyleyemez. Mustafa'yı da zaten bu bağlılık dolayısıyla biraz acele davranarak idam ettirmiştir. Dinine sâdiktir, merasime hürmet eder ve hükümetini, dinini yükseltmek emelindedir. Fakat hastalıklı bir görünümü vardır, ayağındaki tedavi edilemez bir yara (nikris) dolayısıyla acı çekmektedir (a.g.e., s. 87-88). Gerçekten padişah o sıralarda nikris hastalığının ağır baskısı altında bulunuyordu. Ömrünün neredeyse son on beş yılını tedavisi imkânsız olan bu hastalığın pençesinde geçirecekti.

12 Ramazan 962'de (31 Temmuz 1555) İstanbul'a dönen padişah, Selânik taraflarında ortaya çıkan ve

kendisini Şehzade Mustafa olarak tanıtan birini yakalatıp İstanbul'da idam ettirdi. Ancak yeni bir askerî harekâta bizzat çıkabilecek gücü kendisinde göremiyordu. Nikris hastalığının verdiği sıkıntılar içinde muhtemelen Hürrem Sultan'a daha çok bağlandı. Hatta Kara Ahmed Paşa'yı idam ettirerek yerine tekrar Rüstem Paşa'yı getirmesinde (29 Eylül 1555) bunun rolü olduğu belirtilir. Böylece devlet işlerinde yine Hürrem Sultan, Mihrimah Sultan ve Rüstem Paşa ekibi öne çıkmıştı. Onların en büyük beklentisi geride kalan iki şehzadeden hangisinin tahta çıkacağıydı ve daha çok Şehzade Bayezid üzerinde duruyorlardı. Padişah yine Edirne'de kışı geçirdikten sonra İstanbul'a döndüğünde (Receb 963 / Mayıs 1556) Macaristan cephesinden Hadım Ali Paşa'nın başarısız Sziget (Sigetvar) kuşatması haberini aldı; donanmanın Piyâle Paşa kumandasında Vehrân'ı fetih haberiyle sevindi; 7 Haziran 1557'de inşa ettirdiği camisi tamamlandı, cuma namazını bu muhteşem camide kılarak açılışını yapmış oldu (Lokman, Zübdetü't-tevârîh, vr. 73^b). Bu sırada Şah Tahmasb'ın elçisi gelmiş ve caminin açılışı münasebetiyle hediyeler getirmişti. Padişah ağustos ayında tekrar Edirne'ye döndü. Busbeke bunun amacını Macaristan'ı istilâ etme tehdidi olarak belirtir. Buranın iklimi daha müsait olduğu için hastalığına iyi geleceğini düşündüğünü, yine avla vakit geçirdiğini, hemen her yıl Edirne'ye gitmeyi âdet haline getirdiğini ifade eder (Türk Mektupları, s. 119-120). Fakat Hürrem Sultan'ın rahatsızlanması padişahın canını çok sıkıyordu. O sıralarda İstanbul'da bulunan Mekke şerifinin elçisi Kutbüddin el-Mekkî bu sebeple duyulan endişeyi ve Rüstem Paşa'nın telâşını çok iyi tasvir eder (Hicrî Onuncu - Miladî Onaltıncı Asırda, s. 76, 78). Padişah Hürrem Sultan'ın hastalığının artması üzerine 1558 Şubatı başlarında İstanbul'a döndü, nisan ayı ortasında çok sevdiği eşinin ölümüne tanık oldu. Bu derin üzüntü içinde tekrar Edirne'ye giderek yeni bir Macar seferi için hazırlıklar başlattıysa da iki oğlu arasındaki münasebetlerin iyice gerilmesi yüzünden bunu erteledi.

Hürrem Sultan'ın vefatı bir bakıma Şehzade Bayezid'in en güçlü hâmisini kaybetmesi anlamını taşıyordu. Ayrıca bu sıralarda özellikle 1550'li yıllardan itibaren taşrada bazı yeni hareketlenmeler olmuş, Batı Anadolu'daki medrese talebelerinin hareketi sosyal ve ekonomik baskıların bir sonucu olduğu kadar genç ve işsiz nüfustaki artıştan da âdetâ beslenmişti. Bu durum aslında uzun vadede ortaya çıkacak olan sosyal krizin ilk belirtileriydi. Ayrıca padişahın uzun saltanatı giderek hem halk hem de devlet kademeleri arasında tekdüzelikten kaynaklanan, içten içe alevlenen, ancak henüz parlamayan bir bıkkınlığa yol açmıştı. Yeni bir başlangıç beklentisinin kamuoyu üzerinde etkili olduğu, Şehzade Mustafa'nın idamından sonra meydana gelen Düzme Mustafa hadisesinde kendini göstermişti. Öte yandan tasavvufî çevrelerde merkeze karşı muhalefetin çeşitli sosyal ve ekonomik sebeplerle artmaya başlaması da ilginçtir. Bu dönemde yazılan bir risâlede toplumun bozuk yapısına, adaletsizlik, rüşvet ve zayıflamış dinî inanca vurgu yapılır. Birgivi'nin benzer görüşleri padişahın çevresini ve sarayı etkilemiş görünmektedir. Nitekim daha katı bir Sünnî anlayışın temsilcisi olarak kendini görmekte olan padişah da bu karışık yıllarda sert bir dinî anlayışın takipçisi oldu. Busbeke onun dine riayet konusunda çok hassaslaştığını, etrafındaki eğlence takımını dağıttığını, çalgıları parçalattığını, altın ve gümüş tabakları ortadan kaldırttığını, genel olarak şarap üretme ve içme yasağı getirdiğini ifade eder (Türk Mektupları, s. 235-236). Beş vakit namazın cemaatle kılınması için çıkan bir ferman da bu hususta belirleyicidir (953/1546). Öte yandan Kutbüddin el-Mekkî, onun Ehl-i sünnet mezhebini muzaffer kılıp ilhâd ehlini bertaraf etmesi sebebiyle X. (XVI.) asrın müceddidi olduğunu yazmıştır.

Hürrem Sultan'ın kaybı sebebiyle derin üzüntüsünü üzerinden atamayan padişah, muhtemelen bu hislerin tesiriyle oğulları arasındaki çekişmede tarafsız kalmayı tercih etti. Selim ile Bayezid'in sancakları değiştirildi, padişah onlara eşit mesafede olduğunu göstermek için kendilerini buldukları yerden daha iç bölgelere yolladı. Selim Konya'nın, Bayezid Amasya'nın yolunu tuttu. Bu durum aslında gizli bir tercihin de habercisiydi. Bunu padişahın çok onu etkileyen devlet adamları sağlamış görünüyordu. Bayezid, Kütahya'dan Amasya'ya uzaklaştırılmasını kabullenmedi, bunu kendi yerine ağabeyinin tercih edilmesine yordu. Padişah, meselenin halli için Bayezid'e dördüncü vezir Pertev Paşa'yı yolladıysa da şehzade nasihat dinleyecek durumda değildi. Oğlundan çok ağır ve tehdit dolu bir mektup alan padişah giderek Selim'e temayül etti. Ona gönderdiği üçüncü vezir Sokullu Mehmed Paşa'nın söylediklerine yumuşak başlılıkla itaat eden Şehzade Selim babasının takdirini kazandı. Bayezid durumun tamamen kendi aleyhine döndüğünü anlayınca "yevmlü" denilen tüfekli asker toplamaya başladı. Selim de babasının direktifleri doğrultusunda askerî hazırlıklarını sürdürüyordu. İki kardeşin 22 Şâban 966'da (30 Mayıs 1559) Konya ovasında yaptıkları savaş Bayezid'in aleyhine

sonuçlandı. Savaşı kaybeden şehzade Amasya'ya çekildi. Padişah onun üzerine yürümek için 5 Haziran'da Üsküdar'a geçmişken şehzadenin İran'a kaçıyla tekrar sarayına döndü. Bu sefer görünüşte Gürcistan seferi olarak ilân edilmişti. Bundan sonra Bayezid'in ve oğullarının iadesi için Şah Tahmasb nezdinde diplomatik teşebbüse girişti. Bazı önemli tâvizlerde bulundu, Tahmasb'a yüklü miktarda para ödemeyi, Kars Kalesi'ni bırakmayı kabul etti. Şah Tahmasb bu anlaşma ve baskılar üzerine Şehzade Bayezid'i Osmanlı temsilcilerine verdi. Şehzade 21 Zilkade 969'da (23 Temmuz 1562) oğullarıyla birlikte idam edildi, cenazeler Sivas'a getirilip defnedildi.

Kanûnî Sultan Süleyman, 1560'tan itibaren yaşlılığı ve hastalığının etkisiyle daha sakin bir hayat tarzını benimsedi. Oğlunun katlinin ardından sükûnete kavuşacağını ümit etmişti. Vaktini daha çok İstanbul'da geçirmeye başladı. Başşehirden etrafındaki av alanlarına yine sıkça gidiyordu. 1 Muharrem 971'de (21 Ağustos 1563) Halkalı'da avlanırken yağın yağmur yüzünden sığındığı Yeşilköy civarındaki İskender Çelebi Bahçesi'nde sel sularına kapılarak büyük bir tehlike atlattı. Hemen ardından İstanbul'daki su kemerlerinin tamirini emretti. Bu arada İran'la diplomatik girişimler devam ederken Rüstem Paşa vefat etti (28 Şevval 968 / 12 Temmuz 1561). Bundan önce Cerbe adasının fethi (967/1560) İstanbul'da sevinçle karşılanmıştı. 969 Ramazanında (Mayıs 1562) Habsburglar'la olan barışın devamı kararı alınınca sükûnet ortamının süreceği sanılmıştı. Padişahın yanında muhtemelen sadece çok sevdiği kızı Mihrimah Sultan kalmıştı ve onun sözüne büyük önem veriyordu. 1565'te uğranılan Malta bozgunundan sonra padişahın herkesi şaşkırtan yeni bir askerî harekât kararı almasında Mihrimah Sultan'ın ve son vezîriâzamı Sokullu Mehmed Paşa'nın rolü olduğu üzerinde durulur. Aslında Malta bozgunu Osmanlı imajını Batı'da çok sarsmıştı. Kanûnî Sultan Süleyman bunun kötü izlerini gidermek, ayrıca tebaaya hâlâ iktidarın ve gücün kendi elinde bulunduğunu göstermek istiyordu. Zira tebaası nazarında oğulları arasındaki mücadelenin olumsuz havası Malta bozgunu ile birleşince sûfî çevrelerin de etkilediği muhalif söylentiler giderek yayılmış, önemli ölçüde imaj zedelenmesine yol açmıştı. Bu sadece padişahın şahsını değil hânedanın kendisini hedef alabilecek bir boyut da kazanabilirdi. Habsburglar'la yapılan 1562 anlaşması eski taahhütleri karşılıklı olarak yeniliyordu, fakat sınır boylarındaki karışıklıklara herhangi bir çözüm getirmemişti. 1564'te İmparator Ferdinand ölüp yerine II. Maximilian geçince Erdel olayları arttı, mücadele Tokaj ve Pankota Kalesi üzerinde yoğunlaştı. Bunu takip eden bir dizi askerî ve siyasî olay Habsburglar'a yönelik yeni bir seferi öngörecek bir genişlik kazandı. Yaşlı padişah Sokullu Mehmed Paşa ile seferin planlamasını yaptı. Hedef Sigetvar ve Eğri kaleleri olacak, ayrıca imparatora gözdağı verilecekti.

Padişah, bir daha göremeyeceği İstanbul'dan ayrılmadan önce Eyüp Sultan Türbesi'ne gidip dua etti, ardından kendini iyi hissedince 11 Şevval 973'te (1 Mayıs 1566) büyük törenlerle at üzerinde olduğu halde başşehirden ayrıldı. 15 Mayıs'ta Edirne'ye vardı, üç gün burada kaldıktan sonra 1 Haziran'da Tatarpazarı mevkiinde torunu Murad'ın oğlu Mehmed'in doğumu haberini aldı ve adını bizzat kendisi verdi. Hareketinin ellinci günü Belgrad'a ulaşabildi. Zemun'da metbuu olan Erdel Kralı János Zsigismund gelerek huzuruna çıktı. Bu hadisenin şahidi olan Osmanlı tarihçileri padişahın onu çok iyi karşıladığını, bağlılığını teyit edici sözlerini duyunca, "İyilik üstüne olsun, iyilikler göresin" dediğini belirtir (Selânîkî, I, 22). Sigetvar Kalesi önlerine gelince şehrin kuşatılmasını emreden padişahın otağı kuşatmaya hâkim bir yer olan şehrin kuzeyindeki bir tepe üzerinde kuruldu. Padişah hastalığının giderek artmasına rağmen kuşatmayı dikkatle takip etmekteydi. Fakat burada savaş meydanında iken şanına yakışır bir şekilde 20-21 Safer 974 (6-7 Eylül 1566) gecesini hayata gözlerini yumdu, kalenin alındığını göremedi. Ölümü maharetle gizlendi, onun ölümünden haberdar birkaç kişiden biri olan Feridun Bey, iç organları çıkarılıp amber ve misk kokuları sürülen cesedinin tabut içinde tahtın altına geçici olarak defnedildiğini belirtmektedir. Sigetvar Kalesi'nin düşmesinin ardından ordu dönüş için harekete geçtiğinde kırk iki gündür gömülü olan ceset gizlice arabaya konuldu ve yol esnasında padişah yaşıyormuş gibi davranıldı. Nihayet daha önce kendisine haber gönderilen yeni padişah II. Selim'in Belgrad'a gelişi üzerine vefat haberi resmen ilân edildi (Nüzhetü'l-esrâr, vr. 45^b-53^b). İstanbul'a ulaşıldığında cenaze merasimi üçüncü defa 23 Kasım'da Süleymaniye Camii'nde yapıldı, Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi'nin kıldırıldığı cenaze namazının ardından cami yanındaki türbesine defnedildi.

Kanûnî Sultan Süleyman, milâdî takvime göre kırk altı yıl süren hükümdarlığıyla Osmanlı tarihinde tahtta en uzun süre kalan padişaktır. İcra ettiği on üç büyük sefere yakışır şekilde savaş meydanında

ölümüyle sona eren bu saltanat yılları daha sonraki dönemlerde hiç unutulmamış, onun şahsında Osmanlı Devleti'nin en parlak zamanını yaşadığı kanaati daha torunu tahtta iken yaygınlaşmış ve daima ideal bir devir olarak anılmıştır. Bu düşünce ileriki yıllarda kriz dönemlerinde belirgin hale gelmiş, zamanla bunu nitelemek üzere altın çağ kavramı kullanılmıştır. XIX. yüzyılın tarihteki birtakım devreleri idealleştirme eğilimini Avrupa'daki nakilci meslektaşlarından öğrenen Osmanlı tarihçileri, bunalım zamanlarının ıslahat risâleleri yazarlarının da etkisinde kalarak Kanûnî çağını bir Asr-ı saâdet dönemi gibi telakki etmişlerdir. Kanûnî sıfatı çerçevesinde oluşturulan mitin ortaya çıkışı, Kanûnî Sultan Süleyman devrini âdeta sarıp sarmalayarak serinkanlı yaklaşımları gölgede bırakmıştır. Aslında bu çağ gerçekten XVI. yüzyıla damgasını vurmuş, dinî ve siyasî misyonların yerleşmesini sağlamıştır. Onun yoğun askerî ve siyasî faaliyetleriyle Osmanlılar, Avrupa'nın cihanşümül anlayışına sahip imparatorluğu haline gelmiştir. İmparatorluğun ideolojik alt yapısının temellerinin atıldığı bu yıllara duyulan hasretin ve altın çağ söylemlerinin gölgesinde kalan bu dönem Avrupa'nın siyasî coğrafyasını derinden etkilemiştir. Osmanlı Devleti böylece Avrupa devletler muvazenesinde belirleyici bir rol üstlendiği gibi modern Avrupa'nın oluşumunda da pay sahibi olmuştur.

Bu zaman diliminde Kanûnî Sultan Süleyman, sadece Doğu ve Batı'da kadim hasımlarına karşı düzenlediği askerî harekâtlarla değil imparatorluğun uç sınırlarında, kuzey-güney ekseninde izlediği etkili politikayla da öne çıkmıştır. Söz konusu siyaset devrin dünya meselelerine müdahaleyi de öngörmüş, en uzak sınırlara kadar uzanmıştır. Osmanlı etkisi bu unutulmuş sınırlarda, gözden Irak bozkır ve çöllerde, uzak denizlerde ağırlıklı biçimde bu dönemde başlamıştır denilebilir. Kuzey Afrika içlerinden Habeşistan'a, Yemen'e, Hindistan'a, kuzeyde Rus steplerine, Polonya'ya kadar uzanan bu etkiye Safevî karşıtı İslâm dünyasının ilgisini de eklemek gerekir. Bâbürlüler, Orta Asya hanlıkları, Hindistan'ın diğer müslüman sultanlıkları gözlerini batıda gazâ bayrağını temsil eden Sultan Süleyman'a çevirmiştir. İlginç şekilde Şah Tahmasb da "Hazret-i Hünkâr" diye andığı Kanûnî Sultan Süleyman'ın gazâ faaliyetini hayranlıkla karşılamış, batıda hıristiyan dünyasına karşı giriştiği mücadeleler sırasında dinin bir gereği olarak ona karşı herhangi bir düşmanlıkta bulunmadığını dahi belirtmiştir (Tezkire, s. 32). Cihanşümül bir devlet anlayışının benimsenmesi yanında bunu fiilî olarak uygulamaya koyan Kanûnî Sultan Süleyman'ın Batı'daki çağdaşları İmparator V. Karl, I. Ferdinand, Fransa Kralı I. François ve II. Henri, İngiltere Kralı VIII. Henry, Rus Çarı Korkunç İvan gibi hükümdarlar ve krallar, Doğu'da ise Şah Tahmasb, Bâbürlü Hümâyün ve Ekber Şah gibi sultanlar içinde onlarla kıyaslanmayacak ölçüde önemli yer edindiği bir gerçektir. Ayrıca iç reformlar, bürokrasinin klasik şeklini alışı, özellikle kanunların yaygınlaştırılması iç politika itibarıyla yeni atılımın beslendiği ana kaynakları oluşturmuştur. Bütün bunlar bir bakıma XVI. yüzyılı Sultan Süleyman çağı haline getirmiştir.

Bununla birlikte Kanûnî'nin yarım asra yaklaşan hükümdarlık döneminde sosyal tansiyonun zaman zaman iktidarı zorlayacak dereceye ulaştığı, etkileri ileriki yıllara taşınacak olan türlü olumsuzlukların kaynağını teşkil ettiği de bilinmektedir. Sonraki tarihçilerin romantik bakış ve açıklamalarının gölgesinde kalan bu durum, padişahın bizzat kendisinin oğullarıyla olan münasebetleri ve aile bağlarıyla ilgili sıkıntıların halka yansması kadar uzun seferlerin yol açtığı malî baskılar, zaman zaman siyasî olayların belirlediği dinî katılma ve idareci zümrelerin tavırlarıyla da içten içe sosyal tepkiye yol açacak derecelerde kendini göstermiştir. Nitekim 1550'lere doğru kaleme alındığı anlaşılan ve yanlış olarak XVII. yüzyılda yazıldığı sanılan anonim bir risâlede ("Kitâbü Mesâlihi'l-müslimîn", Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar içinde, s. 91-129) temas edilen türlü aksaklıkların, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren çoğalan ve ironik biçimde Kanûnî Sultan Süleyman dönemine duyulan hasreti dillendiren risâlelerle olan konu benzerliği dikkat çekicidir. Lutfi Paşa'nın Âsafnâmesi'nde anlattıkları da -her ne kadar onun mâzuliyeti sebebiyle inkisar hislerine mağlûp bir devlet adamının abartılı yaklaşımları olarak yorumlanabilirse de- kurumlardaki bozuluşun boyutları açısından fikir vericidir. Kısacası büyük askerî zaferlerin öne çıkarıldığı bu dönemin daha serinkanlı bir yaklaşımla değerlendirilmesi gerekmektedir.

Dönemin Osmanlı ve Batılı kaynakları Kanûnî Sultan Süleyman'ı genelde birbirine benzer ifadelerle tarif eder. Cülûsundan itibaren yakından takip edildiği için fizikî yapısı çok iyi bilinmektedir. Gerek hayatının türlü safhalarını resimleyen minyatürlerde gerekse onu bizzat gören Batılılar'ın gravürlerinde resmedilen fizikî yapısı birbiriyle benzerlik gösterir. Gençlik çağında babası gibi sakalsız, fakat uzun bıyıklı iken daha sonra sakal bırakmıştır. 1520'de tahta çıktığında Venedik elçisi onu uzun

boylu, narin, fakat dayanıklı, ince ve kemikli yüzlü, zorlukla seçilebilen sakalı ve bıyığı olan, cana yakın ve iyi huylu bir genç şeklinde tarif ederek “ismiyle müsemma” olduğunu belirtmiştir. 1542’de Kanûnî’yi gören bir Fransız onun uzun boylu, ince yapılı, kemikli, zayıf, esmer, geniş alınlı, iri siyah gözlü, biraz kemerli uzunca burunlu, kızıla çalan gür bıyıklı, ince sakallı diye tasvir etmiştir. 1553’te bir başka Venedik elçisi padişahın artık rahatsızlıkları yüzünden şaraptan uzak durduğunu, çok âdil olmakla şöhret bulup hiç kimseye haksızlık yapmadığını, dinine atalarından çok daha fazla bağlı olduğunu yazmıştır. Aynı tarihlerde Mekke şerifinin adamı Kutbüddin el-Mekkî ise huzuruna çıktığı padişahın zayıf, nûrânî yüzlü, yaşlı biri olduğunu aktarmıştır. Osmanlı kaynaklarında ise geniş ve dolgun yüzlü, çatma kaşlı, elâ gözlü, koç burunlu, uzun boylu, saltanatının başında kısa sakallı ve uzun bıyıklı olarak tanımlanır (Lokman, Kıyâfetü’l-insâniyye, vr. 50^{a-b}). Ârifî Fethullah Çelebi’nin Süleymannâme adlı eseriyle Lokmân b. Hüseyin’in Hünernâme’sinde yer alan minyatürler padişahın hem fizikî yapısını hem faaliyetlerini resme dökülmüş bir halde sunar. Hünernâme’de özellikle çok iyi ok attığı, bir kılıç ustası olduğu, av sırasında okla ve kılıçla ayı, su sığırı, yaban domuzu, kaplan gibi vahşi hayvanları öldürdüğü anlatılır. Kanûnî Sultan Süleyman’ın av düşkünlüğü ata binemeyecek duruma gelinceye kadar sürmüştür. Çağının diğer hükümdarları gibi avlanma vesilesiyle ihtişamını halka göstererek bunu bir meşruiyet aracı haline getirmiştir. Gerek bu vesileyle gerekse uzun seferleri dolayısıyla imparatorluğunun çeşitli bölgelerini tanımış, doğuda ve batıda pek çok yeri görmüş, şehir ve kasabaları dolaşmıştır. Bu bakımdan o, imparatorluğunu coğrafi temelde de bizzat gezerek tanımış son Osmanlı padişahı olacaktır.

Kanûnî Sultan Süleyman adına yazılmış Süleymannâmeler’de ve şehnâmelerde onun askerî liderliği ön plana çıkarılmıştır. Padişah gazi sultan, âdil hükümdar, İslâm’ın koruyucusu ve savunucusu, edebiyat ve sanat hâmisi imajıyla övülmüştür. Bunun yanı sıra son derece cömert, zarif, mütevazı olup dervişmeşrep tavırlarıyla tanındığı, saf dinî inancı öne çıkardığı, gösterişe kaçmaksızın inandığı yolda yürüdüğü ve yaşı yetmişe yaklaşmışken bir velî mertebesine ulaştığı ifade edilmiştir (Lokman, Kıyâfetü’l-insâniyye, vr. 48^b). Bu durum, bilhassa yaşının ilerlediği dönemlerde kıyamet beklentilerinin odaklandığı hicrî 1000 yılının yaklaşmasıyla birlikte ortaya çıkan psikolojik ortamda onun mistik imajının yansıması şeklinde yorumlanabilir (sâhib-kıranlık/mehdîlik). Söz konusu kaynaklarda çizilen portreler, bir bakıma ideal padişah tipinin onun şahsında tecessüm etmiş olduğu anlayışını da gösterir. Dönemin tarihçilerinden Celâlzâde Mustafa Çelebi, Kanûnî’yi “zübde-i Âl-i Osman” olarak tanımlar ve bilhassa üç özelliğine vurgu yapar. Bunlardan ilki adalettir, ikincisi halkın koruyucusu, velinimetidir, üçüncüsü cihanşümul bir fâtilh vasfına sahip bulunmasıdır (Tabakâtü’l-memâlik, vr. 6^a-9^a). Kanûnî Sultan Süleyman’ın büyük cihangirlik hülyalarıyla beslendiği bilinmektedir. Venedik’e İbrâhim Paşa vasıtasıyla büyük bir fâtilh olduğunu gösteren dört katlı bir miğfer şeklinde taç siparişi verdimiş, 1532’de Edirne’ye ulaşan bu tacı yabancı elçilerin önünde giyerek papanın ve imparatorunkilerden daha muhteşem bu taç dolayısıyla onlardan üstün olduğunu göstermeye çalışmıştır. Fevrî bir tabiata sahip olmaması, kararlarını düşünüp vezirleriyle tartışarak, hatta geniş çaplı meşveret meclisleri düzenleyerek vermesi yine dönemin tarihçilerinin genel kanaatidir. Devletin menfaatini her şeyden üstün tuttuğu, bu uğurda kendi ailesini bile feda etmekten çekinmediği dile getirilir. Şehzade Mustafa ve Bayezid olayları bunun örnekleri olarak gösterilir. Çok bilinen şiirinde belirttiği iki kavram, “sihhat” ve “devlet” onun hayatının temel düsturları olmuştur.

Şehzadelik yıllarında iyi bir eğitim aldığı, Arapça ve Farsça bildiği anlaşılan Kanûnî Sultan Süleyman’ın Kefe sancak beyliği sebebiyle Tatar lehçesiyle de konuşabildiği zikredilir. Bazı Venedik kaynaklarında Slav dillerine âşina olduğu belirtilirse de (Jorga, II, 290) bu doğru olmamalıdır. Şehzadelik döneminde Manisa’da iken Merkez Efendi vasıtasıyla Halvetî (Sünbülî) etkisi altında kaldığı, Nûreddinzâde ve Üftâde Efendi’den zikir aldığı belirtilir. Şiire olan merakı da bilinmektedir. Bir divanı olup “Muhibbî” mahlasını kullanmıştır. Bu lakap Allah’a derviş samimiyetiyle bağlı olduğunu, ayrıca halkına karşı ince bir sevgi yaklaşımı içinde bulunduğunu ifade eder. Şairlerin hâmisi sıfatına yakışır biçimde döneminin şairlerini câizelerle desteklemekten geri durmamıştır. Hâmilik sıfatıyla birlikte ona mistik bir imaj vermek isteyen bazı kaynaklarda hicrî X. (XVI.) asrın on çocuk babası (adı bilinmeyen bir kızı dahil) bu onuncu Osmanlı padişahının on büyük sadrazamı (Rüstem Paşa’nın iki sadâretiyle birlikte), on seçkin defterdar ve nişancısı yanında on büyük âlim ve on büyük şairinin bulunduğu belirtilmesi (Hammer, VII, 150-151) şüphesiz Hurûfî mistisizminin zayıf bir yakıştırmasıdır. Kemalpaşazâde, Ebüssuûd Efendi, Celâlzâde Mustafa ve Sâlih Çelebiler, Taşkoprizâde Ahmed Efendi, Kınalızâde Ali

Efendi, Mülteka'l-ebhur müellifi İbrâhim el-Halebî, Muhyiddin Muhammed Karabâğî, Abdullah b. Şeyh İbrâhim Şebüsterî, Birgivî gibi ilim adamları ve fakihler yanında Türk edebiyatının en tanınmış şairleri Bâkî, Fuzûlî, Zâtî, Hayâlî Bey, Taşlıcalı Yahyâ, Lâmiî Çelebi bu dönemde yaşamış ve himaye görmüştür. Huzurunda çeşitli vesilelerle sık sık ilmî tartışmalar yaptırdığı ve bunun sonucunda katılanlara yüklü miktarda para verdiği bilinmektedir. Ayrıca adına pek çok eser telif ve tercüme edilmiş olması padişahın kültür dünyasının mahiyeti hakkında belirleyicidir. Onun için yazılan tarihler Süleymannâme adıyla özel bir seri oluşturur (bk. SÜLEYMANNÂME).

Kanûnî Sultan Süleyman'ın aile içi ilişkileri, ileride Osmanlı hânedanının klasik görünüşünün ilk örneklerini teşkil edecektir. Çocukları iki eşinden, Mâhidevran ve Hürrem Sultan'dan değildir. Başka câriyelerle ilişki kurduğu yolunda zayıf rivayetler mevcuttur. Tahta çıktığında adı bilinen üç oğlu hayattaydı ve büyük ihtimalle Mâhidevran'dan doğmuştur. Bunlardan ikisi, Murad ve Mahmud 1521'de vefat etmiş, geriye sadece altı yaşındaki Mustafa kalmıştır. Hemen ertesi yıl Hürrem Sultan'dan olma çocukları dünyaya gelmiştir. 1522-1531 yılları arasında hayatta kalan biri kız altı çocuğu vardı. Bunlar Mehmed, Mihrimah, küçük yaşta ölen Abdullah, Selim, Bayezid ve Cihangir idi. Böylece 1522'den itibaren Süleyman'ın Hürrem Sultan'a karşı bağlılığı artmış ve onu geleneklere aykırı şekilde resmî olarak nikâhına almıştır. Bir Venedik kaynağı bu durumun halka da duyurulduğunu, fakat bundan hoşnut kalınmadığını ve Hürrem Sultan'a karşı duyulan nefretin sebebinin bu olduğunu belirtir. Söz konusu vaziyet Osmanlı tarihinde câriye iken sultan eşi haline gelmenin ilk uygulaması idi. Saraydaki durum giderek siyasî hizipleşmenin kaynağını teşkil etmiştir. Padişahın kız kardeşi Hatice ile evli olan Vezîriâzam İbrâhim Paşa ile hanımı Mâhidevran ve oğlu Şehzade Mustafa ilk yıllarda önemli iki hizbi oluşturmuştur. Fakat Hürrem Sultan'ın ortaya çıkışıyla bu iki hizbin ona karşı birleştiği ve padişahı çok rahatsız eden bir rekabetin yaşandığı anlaşılmaktadır. İbrâhim Paşa'nın katli olayının bu hiziple ilgili olması mümkündür. Hürrem Sultan'ın Irakeyn Seferi dolayısıyla uzakta bulunan Kanûnî Sultan Süleyman'a yazdığı mektuplar (Uluçay, Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları, s. 31-32), ikisi arasındaki sevginin nasıl bir siyasî sonuca ulaşacağına bir işareti olma özelliğine sahiptir. Ekim 1533'te Şehzade Mustafa sancağa çıkarılınca mûtat gelenek uyarınca annesi de beraberinde gitmiş (BA, KK, nr. 1764, s. 173), Hürrem Sultan âdeti tek güç haline gelmiştir. Padişahın annesi Hafsa Sultan'ın varlığı muhtemelen bir süre denge unsuru olmuş, ancak onun 1534'te vefatının ardından çekişme İbrâhim Paşa'nın ortadan kaldırılmasıyla Hürrem Sultan'ın lehine sonuçlanmıştır. Hürrem Sultan, teamülün aksine oğlu Mehmed ile sancağa gitmeyerek sarayda padişahın yanında kalmıştır. İleride Hürrem Sultan kızı Mihrimah ve damadı Rüstem Paşa ile birlikte padişah üzerinde etkili bir siyasî hizip haline gelecek, Hürrem Sultan'ın ölümüyle yerini Mihrimah alacaktır. Osmanlı tarihçilerinin çoğu bu hizbin Şehzade Mustafa olayında önemli rol oynadığını belirtir ve Kanûnî Sultan Süleyman onların etkisinde kalmakla suçlanır. Ancak padişah atalarının aksine hânedanı güçlendirmeyi esas almış olmalıdır. Zira damad sadrazamları sarayın alışılmış bir özelliği haline getiren odur. Vezîriâzamları İbrâhim, Lutfi ve Kara Ahmed paşalar kız kardeşleriyle (Hatice, Şah Sultan, Fatma), Rüstem Paşa kızıyla, son iki sadrazamı Semiz Ali ve Sokullu Mehmed paşalar torunlarıyla (Hümâşah, İsmihan) evlidir. Yine oğlu Selim'in dört kızını, Mehmed'in bir kızını vezirlerle evlendirerek iktidarını perçinlemeyi tercih etmiştir. Daha sonra Koçi Bey tarafından çok eleştirilecek olan bu uygulamalar Osmanlı hânedanının damad vezirler, padişah hanımları ve vâlîde sultanlar gibi toplu bir siyasî ağırlık oluşturma sürecini başlatmıştır denilebilir.

Kanûnî Sultan Süleyman uzun saltanatı döneminde hayır severliği, vakıfları ve hayratıyla da öne çıkmış, pek çok âbidevî eser yaptırmıştır. Özellikle Mimar Sinan'a inşa ettirdiği cami ve külliye başta gelir. İstanbul'da yaptırdığı eserlerle imparatorluk ihtişamını sergilemeyi ihmal etmemiştir. Süleymaniye Camii ve Külliyesi bunun tipik bir örneğidir. Buraya eklenen medrese ile eğitim sistemi yeniden düzenlenmiştir. Ayrıca babası Selim adına başlattığı Sultan Selim Camii'ni tamamlamıştır. Oğulları Mehmed ve Cihangir için yaptırdığı cami ve tesisler de bu hareketin önemli bir parçasıdır. Buna kızı Mihrimah Sultan'ın Edirnekapi ve Üsküdar camileri, Hürrem Sultan adına inşa ettirdiği Haseki Sultan Camii ve Külliyesi eklenebilir. İstanbul'un Kırkçeşme denilen su yolları onun eseridir. Mimar Sinan'a yaptırdığı Büyükçekmece Köprüsü bir mimari şaheser konumundadır. Bunun yanı sıra imparatorluğun değişik yerlerindeki imar hareketleri dikkati çeker. Bağdat'ta İmâm-ı Âzam Türbesi ve yanına inşa ettirdiği cami-imaret, yine burada Abdülkâdir-i Geylânî Türbesi ve Camii, Konya Mevlânâ Türbesi yanında iki minareli cami, semâhâne, imaret, Seyyidgazi'de büyük tekke, cami, Şam'da büyük

bir cami ve imaret zikredilebilir. Ayrıca fethedilen şehirlerdeki pek çok kilise onun adına camiye çevrilmiştir. Yine Kudüs'te Mescid-i Aksâ ile Kubbetü's-sahre'yi ve Kâbe'yi tamir ettirdiği, Medine ve Mekke'de önemli imar hizmetlerinde bulunduğu bilinmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

Matrakçı Nasuh, Süleymannâme, İstanbul Arkeoloji Ktp., nr. 379; Matrakçı Nasuh'un Süleymannamesi: 1520-1537 (haz. Davut Erkan, yüksek lisans tezi, 2005), MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü; İbn Kemal, Tevârih-i Âl-i Osmân, X; B. Curipeschitz, Yolculuk Günlüğü: 1530 (trc. Özdemir Nutku), Ankara 1977, s. 44-48; Hicrî Onuncu - Miladî On Altıncı Asırda Yurdumuzu Dolaşan Arap Seyyahlarından Gazî ve Mekki Seyahatnamesi (trc. Ekrem Kamil, Tarih Semineri Dergisi, 1/2 [İstanbul 1932] içinde), s. 55, 71, 72, 76, 78; Eyyûbî, Menâkıb-ı Sultan Süleyman: Risâle-i Pâdişâhnâme (haz. Mehmet Akkuş), Ankara 1991; Mohaç Esiri: Bartholomaeus Georgievic (1505-1566) ve Türklerle İlgili Yazıları (haz. N. Melek Aksulu), Ankara 1998, s. 56, ayrıca bk. tür.yer.; Ârifî Fethullah Çelebi, Süleymannâme, TSMK, Hazine, nr. 1517; Celâlîzâde, Tabakâtü'l-memâlik; Bostan Çelebi, Süleymannâme, TSMK, Revan Köşkü, nr. 1286; Ramazanzâde Mehmed Çelebi, Târîh-i Nişancı, İstanbul 1279, s. 205-286; Anonim Tevârih-i Âl-i Osman (nşr. F. Giese, haz. Nihat Azamat), İstanbul 1992, s. 140-153; Lutfi Paşa, Târih, İstanbul 1341, s. 293-455; a.mlf., Âsafnâme (nşr. Mübahat S. Kütükoğlu, Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan içinde), İstanbul 1991, s. 58-99; Feridun Bey, Nüzhetü'l-esrârî'l-ahbâr der Sefer-i Sigetvar, TSMK, Hazine, nr. 1339, vr. 9^b-53^b; Belgrad Seferi Rûznâmesi (Feridun Bey, Münşeât, I içinde), s. 500-507; Rodos Seferi Rûznâmesi (a.e. içinde), s. 529-540; Mohaç Seferi Rûznâmesi (a.e. içinde), s. 554-566, 570; Alman Seferi Rûznâmesi (a.e. içinde), s. 577-584; İrakeyn Seferi Rûznâmesi (a.e. içinde), s. 584-598; Pulya Seferi Rûznâmesi (a.e. içinde), s. 599-600; Kara Boğdan Rûznâmesi (a.e. içinde), s. 602-603; Tahmasb, Tezkire (trc. Hicabi Kırlangıç), İstanbul 2001, tür.yer.; Mecdî, Şekâik Tercümesi, I, 439; O. G. de Busbeck, Türk Mektupları (trc. H. Cahit Yalçın), İstanbul 1939, tür.yer.; Selânikî, Târih (İpşirli), I, 1-54; Lokman b. Hüseyin, Hünernâme, TSMK, Hazine, nr. 1524, II, vr. 1^a-154^b; a.mlf., Zübdetü't-tevârih, TİEM Ktp., nr. 1973, vr. 64^b-73^b; a.mlf., Kıyâfetü'l-insâniyye fî şemâilî'l-Osmâniyye, İstanbul 1987 (tıpkıbasım), vr. 48^b, 50^{a-b}; Kitâbü Mesâlihi'l-müslimîn ve menâfii'l-mü'minîn (haz. Yaşar Yücel, Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar içinde), Ankara 1988, s. 93-141; Peçuylu İbrâhim, Târih, I, 2-437; E. Albèri, Relazioni degli ambasciatori veneziani al Senato, seri 3, Firenze 1840-55, III/1, s. 70-75; III/3, s. 160-165; Relazioni di ambasciatori veneti al Senato, vol. XIV, Constantinopoli relazioni inedite, 1512-1789 (ed. M. P. Pedani), Podava 1996, s. 32-131; Türkiye'nin Dört Yılı 1552-1556 (trc. A. Kurutluoğlu), İstanbul, ts., tür.yer.; Zinkeisen, Geschichte, II, 611-936; III, 1-130; Hammer (Atâ Bey), V, ayrıca bk. tür.yer.; VI, 1-181; J. Chesneau, Le voyage de Monsieur d'Aramon (nşr. Ch. Schefer), Paris 1887, tür.yer.; Danişmend, Kronoloji, II, 59-360; M. Çağatay Uluçay, Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları, İstanbul 1950, s. 5-47; a.mlf., "Kanuni Sultan Süleyman ve Ailesi ile İlgili Bazı Notlar ve Vesikalar", Kanunî Armağanı, Ankara 1970, s. 227-258; a.mlf., Padişahların Kadınları ve Kızları, Ankara 1980, s. 34-39; H. Lamb, Suleiman the Magnificent: Sultan of the East, New York 1951; N. Ahmet Asrar, Kanunî Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı Devletinin Dinî Siyaseti ve İslâm Âlemi, İstanbul 1960; Şerafettin Turan, Kanunî'nin Oğlu Şehzâde Bayezid Vak'ası, Ankara 1961; Hüseyin Gazi Yurdaydın, Kanunî'nin Cülusu ve İlk Seferleri, Ankara 1961; Renzo Sèrtoli Salis, Muhteşem Süleyman (trc. Şerafettin Turan), Ankara 1963; Semavi Eyice, "Avrupa'lı Bir Ressamın Gözü ile Kanunî Sultan Süleyman", Kanunî Armağanı, s. 129-170; M. Ertuğrul Düzdağ, Şeyhülislâm Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı, İstanbul 1972; A. C. Schaendlinger, Die Schreiben Süleymans des Prächtigen an Karl V., Ferdinand I. und Maximilian II, Wien 1983, I-II; A. Clot, Soliman le magnifique, Paris 1983; Esin Atıl, The Age of Sultan Süleyman the Magnificent, New York 1987; The Ottoman Empire in the Reign of Süleyman the Magnificent (ed. Tülay Duran), İstanbul 1988, I-II; Feridun M. Emecen, "Kanuni Sultan Süleyman Devri", Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, İstanbul 1989, X, 313-382; a.mlf., "Sultan Süleyman Çağı ve Cihan Devleti", Türkler (nşr. Hasan Celal Güzel v.dğr.), Ankara 2002, IX, 501-520; a.mlf., "Kanunî'nin Kanunnâmeleri ve Bir Mitin Doğuşu: Cihan Devletinde Hukukî Yapı", Tarih ve Medeniyet, XIV (1995), s. 42-45; a.mlf., "İbrâhim Paşa, Makbul", DİA, XXI, 333-335; Soliman le magnifique et son temps (ed. G. Veinstein), Paris 1992; Süleymân the Second and his Time (ed. Halil İnalçık – Cemal Kafadar), İstanbul 1993; Hungarian-Ottoman Military and Diplomatic Relations in the Age of Süleyman the Magnificent (ed. G. David – P. Fodor), Budapest 1994; L. P. Peirce, Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar (trc. Ayşe Berktaş), İstanbul 1996, s. 87-91, 96-120; Zeynep Tarım-Ertuğ,

Onaltıncı Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Cülûs ve Cenaze Törenleri, Ankara 1999, s. 47-56, 100-130; Kanuni ve Çağı: Yeniçağda Osmanlı Dünyası (ed. Metin Kunt – C. Woodhead, trc. Sermet Yalçın), İstanbul 2002; N. Jorga, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (trc. Nilüfer Epçeli), İstanbul 2005, II, 289-376; III, 19-122; G. Procházka-Eisl – C. Römer, Osmanische Beamtenschreiben und Privatbriefe der Zeit Süleymans des Prachtigen aus dem Haus-, Hof- und Staatsarchiv zu Wien, Wien 2007; Muhteşem Süleyman (ed. Özlem Kumrular), İstanbul 2007; Aydoğın Demir, “Kanunî Sultan Süleyman'ın Terki Salât Edenlerle İlgili Fermanı”, TİD, II (1984), s. 46-53; H. Lowry, “From Trabzon to Istanbul: The Relationship between Suleyman the Lawgiver and his Foster Brother (Süt Karındaşı) Yahya Efendi”, Osm.Ar., sy. 10 (1990), s. 39-48; İsmail E. Erünsal, “XV-XVI. Asır Osmanlı Zendeka ve İlhad Tarihine Katkı”, a.e., sy. 24 (2004), s. 127-157; Tayyip Gökbilgin, “Süleyman I.”, İA, XI, 99-155; G. Veinstein, “Suleyman”, EI² (İng.), IX, 832-842.

Bu bölüm ilk olarak 2010 senesinde İstanbul'da basılan TDV İslâm Ansiklopedisi'nin 38. cildinde, 62-74 numaralı sayfalarda yer almıştır.